

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА**

Факультет геології, географії, рекреації і туризму

*Кафедра соціально-економічної географії і регіонознавства імені
Костянтина Немця*

**СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕМОГРАФІЧНИХ
ПРОЦЕСІВ ЛИТВИ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА БАКАЛАВРА

Виконав: студент 4 курсу, групи ГЕ-41
спеціальності 106 «Географія»
ОПП «Економічна, соціальна географія та
регіональний розвиток»
Попрозман Станіслав Ігорович

Науковий керівник:
к. геогр. н., доц. Кобилін Павло Олексійович

Кваліфікаційна робота захищена з оцінкою _____

_____ *Голова ЕК Тарас ПОГРЕБСЬКИЙ*
_____ *Секретар ЕК Олена ПЕДЬ*
« ____ » _____ 2025 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРТИКО-МЕТОДИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕМОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ	5
1.1. Понятійно-термінологічний апарат дослідження демографічних процесів	5
1.2. Чинники демографічних процесів	8
1.3. Основні демографічні показники та їх характеристика	14
1.4. Загальний алгоритм і методи дослідження демографічних процесів	17
РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕМОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ У ЛИТВИ	21
2.1. Географічне положення та загальна економічна характеристика Литви	21
2.2. Особливості розселення у Литві	25
2.3. Структурно-динамічні особливості населення Литви	28
2.4. Територіальні особливості населення Литви	36
РОЗДІЛ 3. СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДЕМОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ ЛИТВИ	40
3.1. Групування регіонів Литви за особливостями демографічних процесів	40
3.2. Демографічні проблеми у Литві	43
3.3. Заходи геодемографічної політики у Литві	47
ВИСНОВКИ	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	57
ДОДАТКИ	62

ВСТУП

Демографічні процеси виступають одним із фундаментальних чинників, що визначають напрям і характер розвитку суспільства, економіки та культури кожної держави. Вони впливають на кількісний і якісний склад населення, його вікову та статеву структуру, що безпосередньо формує економічний потенціал, соціальну рівновагу та перспективи сталого розвитку країни. Унікальність і складність демографічних процесів у різних країнах, зокрема в Литві, вимагає поглибленого вивчення, адже вони тісно пов'язані з історичними подіями, соціально-економічними змінами та політичними трансформаціями.

Актуальність аналізу демографічної ситуації в Литві зумовлена тим, що країна перебуває під впливом численних демографічних викликів: тривале скорочення чисельності населення, інтенсивне старіння, масова еміграція молоді та зниження рівня народжуваності. Хоча ці тенденції властиві багатьом пострадянським країнам, у Литві вони проявляються у специфічних формах, зумовлених особливостями її географічного положення, історичного розвитку та політичного контексту. Комплексне вивчення цих процесів є необхідним для формування ефективної демографічної політики, спрямованої на подолання кризових явищ та забезпечення довгострокової стабільності розвитку.

Мета кваліфікаційної роботи: охарактеризувати просторово-часові особливості демографічних процесів у Литві.

Для виконання поставленої мети було сформовані наступні **завдання**:

- розглянути понятійно-термінологічний апарат демографічних процесів як об'єкту дослідження;
- охарактеризувати чинники, що впливають на демографічні процеси держави;
- розкрити показники, що характеризують демографічні процеси;
- охарактеризувати загальний алгоритм та методи суспільно-географічного дослідження демографічних процесів країни;

- дати загальну економічну характеристику Литви та її географічного положення;
- проаналізувати особливості розселення у Литві;
- охарактеризувати структурно-динамічні особливості населення Литви;
- проаналізувати територіальні особливості населення Литви;
- провести групування регіонів Литви за особливостями демографічних процесів;
- дати характеристику основних демографічних проблемами у Литві;
- розробити заходи геодемографічної політики у Литві.

Об'єкт дослідження: демографічні процеси у Литві.

Предмет дослідження: просторово-часові особливості демографічних процесів у Литві.

При написанні роботи було використано дані Світового банку [41], Центрального розвідувального управління США [39], Wordometer [29], Статистичного офісу Литви [33], опрацьовано монографії з географії населення, демографії [2-7, 11-15], основ теорії суспільної географії [17,18], статті з інтернет-ресурсів.

Кваліфікаційна робота виконана виконана на 68 сторінках, складається з вступу, трьох розділів, висновків, проілюстровано 18 рисунків, 9 таблиць, список використаних джерел містить 40 посилань.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРТИКО-МЕТОДИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕМОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ

1.1. Понятійно-термінологічний апарат дослідження демографічних процесів

Дослідження демографічних процесів потребує чіткого розуміння основних термінів і категорій, які становлять базу цієї наукової галузі. Без точного визначення таких ключових понять, як «народжуваність», «смертність», «природний приріст» та інших, неможливо здійснити ґрунтовний аналіз змін у структурі населення та виявити актуальні тенденції його розвитку. Демографічна термінологія та концептуальний апарат виконують важливу функцію систематизації статистичних даних, забезпечують можливість порівняння показників між різними територіями та часовими періодами, а також слугують підґрунтям для побудови демографічних прогнозів.

Понятійно-термінологічна база виступає необхідною умовою для точного й узгодженого проведення демографічних досліджень. Вона охоплює низку категорій і визначень, які формують методологічний каркас аналізу. При цьому важливо враховувати не лише стандартне тлумачення термінів, а й особливості їхнього застосування в різних аналітичних і соціально-економічних контекстах, що дає змогу отримати повніше й об'єктивніше уявлення про сутність демографічних процесів.

Демографія — це наукова дисципліна, що вивчає чисельність, структуру та територіальний розподіл населення, а також динаміку змін цих характеристик, їхні причини й наслідки. Вона досліджує взаємозв'язки між соціально-економічними чинниками та демографічними процесами, виявляючи закономірності відтворення населення [5].

Сам термін «демографія» походить від грецьких слів *demos* (народ) і *grapho* (писати, описувати). У науковий обіг він був уведений французьким ученим Ахіллом Гійяром (1799–1876) у його праці «Елементи статистики

людини, або Порівняльна демографія», що побачила світ у Парижі в 1855 році [11].

Попри те, що термін «демографія» вперше був уведений у 1855 році, наукове вивчення населення має значно глибші історичні корені — понад три століття. Однією з перших робіт у цій сфері вважається праця англійського дослідника Джона Граунта «Природні та політичні спостереження, зроблені на основі бюлетенів смертності», опублікована в Лондоні у 1662 році. У цьому дослідженні вперше було здійснено систематичний аналіз статистичних даних про населення, виявлено такі демографічні закономірності, як співвідношення новонароджених за статтю, взаємозв'язок між народжуваністю і смертністю, а також різниця в показниках смертності між містом і селом [2,3].

Основою демографічних процесів є поняття населення — відносно стабільна сукупність людей, яка формується історично, постійно оновлюється та самовідтворюється в процесі життєдіяльності [6]. У демографії розрізняють два основних типи населення: постійне та наявне. Постійне населення включає осіб, які мають зареєстроване місце проживання на певній території, навіть якщо вони тимчасово відсутні. Наявне населення охоплює усіх осіб, які фактично перебувають на певній території в момент обліку, включаючи тимчасових мешканців. Крім того, за типом поселення населення поділяється на міське та сільське — відповідно до місця проживання в урбанізованих чи сільських територіях [4].

Відтворення населення означає постійне оновлення його чисельності та структурних характеристик, що зумовлюється як зміною поколінь, так і трансформацією внутрішніх демографічних процесів [12].

Під поняттям руху населення розуміються зміни в його кількісних та якісних показниках. У демографічній науці виокремлюють три основні форми руху: природний, міграційний та соціальний [13]. У цій дипломній роботі основний акцент зроблено саме на природному русі населення, що потребує його чіткого тлумачення. Природний рух населення — це зміна його чисельності та складу, зумовлена біологічними факторами, зокрема

співвідношенням народжуваності та смертності, без врахування міграційних процесів [14]. Це поняття вперше з'явилося в німецькій статистиці в XIX столітті [7].

Народжуваність трактується як процес появи нових осіб у певному поколінні або сукупності поколінь. У демографії вона вимірюється частотою народжень у межах визначеної популяції [5]. Натомість смертність виступає процесом припинення існування поколінь, який має масовий характер і формується сукупністю окремих випадків смерті у різному віці, визначаючи загальну тенденцію до скорочення чисельності певної когорти або умовної групи населення [15].

Поняття «демографічний процес» тісно пов'язане з терміном «рух населення». Демографічний процес означає закономірні зміни як у демографічних станах і явищах (як кількісних, так і якісних), так і в самому складі населення. Усі демографічні процеси можна умовно розподілити на три групи: ті, що знижують чисельність населення (наприклад, смертність, еміграція), ті, що її збільшують (зокрема, народжуваність, імміграція), а також процеси, що не впливають на чисельність, але змінюють соціальну структуру (наприклад, укладення або розірвання шлюбу, зміна місця праці чи освітнього рівня, переміщення між соціальними групами) [13].

Під демографічною ситуацією розуміють загальний стан демографічних процесів, а також структуру й просторове розміщення населення в конкретний період часу. Ця ситуація формується під впливом як природного, так і міграційного руху населення та визначається низкою чинників: природно-кліматичними умовами, особливостями генетичного фонду, правовими та морально-релігійними нормами, адміністративним регулюванням і екологічними характеристиками середовища проживання [7,19].

Одним з ключових показників демографії є статево-вікова структура населення. Вікова структура відображає розподіл населення за віковими групами та категоріями, що дозволяє аналізувати демографічні й соціально-економічні процеси [20]. Її формування залежить від рівня народжуваності,

смертності та природного приросту, тому тип вікового складу населення, як правило, відповідає певному типу його відтворення [6].

Статева структура, у свою чергу, показує співвідношення між чисельністю чоловіків і жінок у складі населення. Вона формується під впливом таких чинників, як народжуваність, смертність, міграційні потоки та війни (через більші втрати серед чоловіків). Отже, статево-вікова структура – це кількісне або відносне представлення населення за поєднаними ознаками статі та віку, що дозволяє комплексно оцінити демографічні характеристики [16].

1.2. Чинники демографічних процесів

Дослідження демографічних процесів потребує комплексного аналізу чинників, що впливають на зміни у чисельності та структурі населення. Серед них важливу роль відіграють соціально-економічні, культурні, екологічні, психологічні й біологічні аспекти, які прямо або опосередковано впливають на рівень народжуваності, смертності та інші демографічні показники. Усвідомлення ролі цих факторів дозволяє здійснювати демографічне прогнозування, що є необхідним для ефективного соціального планування та формування державної політики.

У цьому підрозділі зосередимо увагу на основних факторах, що визначають динаміку демографічних процесів.

На перебіг демографічних змін впливають природні, соціально-економічні, соціокультурні, психологічні чинники, а також особливості самого населення (рис. 1.1). Далі розглянемо кожен із них більш докладно.

Природні чинники мають опосередкований вплив на природний рух населення. Їхній вплив на народжуваність зумовлюється біологічними характеристиками людини, зокрема репродуктивною здатністю, яка залежить від статево-вікової структури населення. Екологічні умови середовища проживання формують певні біологічні риси населення, однак при аналізі

демографічних процесів у межах одного регіону цей вплив здебільшого згладжується [13].

Соціально-економічні чинники мають ключове значення для процесів відтворення населення. До них належать рівень матеріального забезпечення, розвиток системи охорони здоров'я, соціальні норми, рівень освіти й культури, зайнятість населення тощо. Вони можуть впливати на демографічні показники як прямо, так і опосередковано, викликаючи різноспрямовані зміни. Далі проаналізуємо цей вплив більш детально.

Рівень життя та добробуту, зокрема покращення умов проживання та доступність медичних послуг, сприяють зниженню смертності, особливо серед дітей, і водночас ведуть до збільшення середньої тривалості життя. Це, у свою чергу, спричиняє зростання частки людей літнього віку в загальній структурі населення, що згодом впливає на підвищення загального рівня смертності. Окрім цього, рівень добробуту позначається і на показниках народжуваності: із зростанням доходів населення змінюються життєві пріоритети, з'являється більший інтерес до самореалізації, подорожей, активного дозвілля, а також збільшуються витрати, пов'язані з вихованням дітей [12].

Положення жінки в суспільстві, її освітній рівень і ступінь залучення до соціально-економічної сфери мають суттєвий вплив на демографічні процеси. Трансформація соціальної ролі жінки призводить до підвищення середнього віку вступу в шлюб, що, відповідно, скорочує тривалість її репродуктивного періоду. Високий рівень зайнятості серед жінок часто асоціюється зі зниженням народжуваності, особливо в тих країнах, де недостатньо розвинена інфраструктура для підтримки матерів із дітьми. Натомість ефективна система догляду за дітьми, доступ до дошкільної освіти та інші форми соціальної підтримки створюють умови для стабільного рівня відтворення населення. З іншого боку, зменшення зайнятості жінок також може негативно позначитися на народжуваності через зниження сімейних доходів, що обмежує можливості щодо народження та утримання дітей.

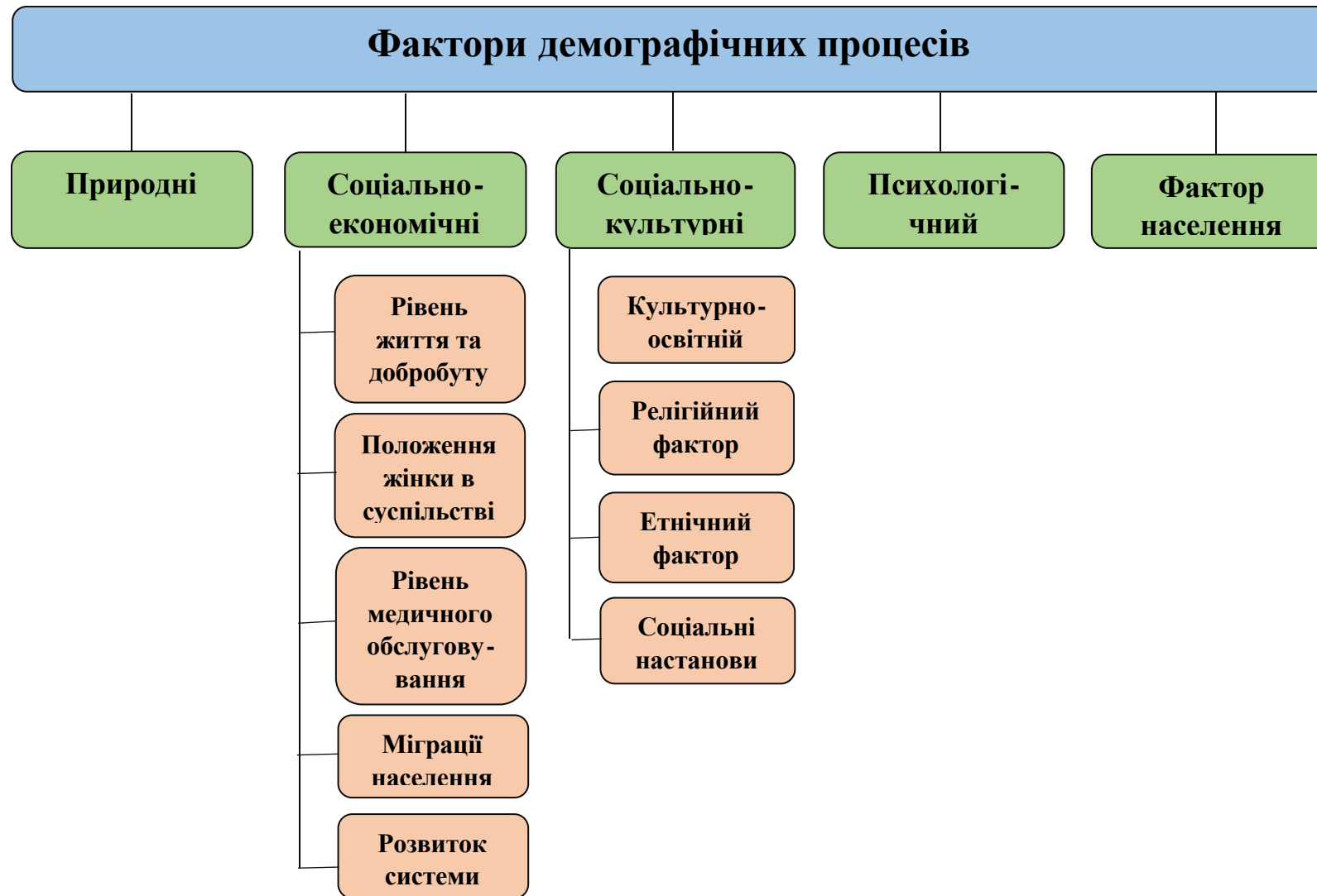

Рис. 1.1. Фактори , що впливають на демографічні процеси у країні (складено автором за даними [13])

Рівень медичного обслуговування є важливим чинником, що впливає на демографічні показники. Зокрема, доступ до кваліфікованої медичної допомоги сприяє зростанню кількості пологів під наглядом спеціалістів, що позитивно позначається на здоров'ї новонароджених і знижує вплив несприятливих зовнішніх факторів. Розвинена система охорони здоров'я дозволяє підтримувати репродуктивне здоров'я населення, а також відкриває можливості для народження дітей жінками, які не здатні завагітніти або виносити дитину природним шляхом. Водночас широке поширення сучасних контрацептивів і поінформованість про їх використання знижують рівень народжуваності, особливо серед молодих пар.

Крім того, рівень смертності значною мірою визначається умовами життя: матеріальним становищем, станом санітарії та гігієни в побуті й на робочих місцях, а також доступністю якісної медичної допомоги і розвитком профілактичних заходів [12].

Міграції населення мають помітний вплив на відтворення населення, оскільки переміщення людей здатні як збільшувати, так і зменшувати чисельність населення та змінювати його статево-вікову структуру. У регіонах, де відбувається відтік населення – передусім молодих чоловіків працездатного віку – спостерігається порушення гендерного балансу та прискорене старіння населення, що негативно впливає на рівень народжуваності. Натомість прибуття мігрантів репродуктивного віку сприяє її зростанню.

Розвиток системи розселення населення також формують відмінності у демографічних процесах між містами й селами. Це обумовлено різницею у соціально-економічних умовах та відповідними моделями демографічної поведінки. Урбанізація впливає на народжуваність із певним часовим відставанням: сільські жителі, які переселяються до міста, спочатку зберігають традиції багатодітності, але з часом адаптуються до міських умов, що призводить до зменшення народжуваності. При цьому активна міграція до міст порушує статево-віковий баланс як у міських, так і в сільських районах, що загалом знижує рівень народжуваності [13].

Соціально-культурні та психологічні чинники, що виникають на основі соціально-економічних умов, формують сталу систему суспільних, культурних і психологічних орієнтацій. Зокрема, підвищення рівня освіти й культурного розвитку населення часто супроводжується зниженням народжуваності. Це пов'язано з тим, що люди з високими інтелектуальними та культурними потребами надають перевагу самореалізації через участь у культурних заходах, заняття спортом, подорожі тощо, що вимагає значних матеріальних витрат і, відповідно, обмежує ресурси для утримання великої родини.

Релігійний фактор також має вагомим значення у формуванні демографічних орієнтацій. Більшість релігійних систем заохочують багатодітність і сприяють збереженню високого рівня народжуваності. Як світові, так і національні релігійні традиції можуть суттєво впливати на репродуктивну поведінку населення [6].

Етнічний фактор відіграє важливу роль у формуванні несвідомих моделей поведінки, які впливають на характер міжособистісних стосунків та взаємодію індивіда з соціальним оточенням. Демографічна поведінка тісно пов'язана з етнокультурними традиціями: окремі етнічні спільноти з покоління в покоління дотримуються моделей багатодітності, тоді як інші надають перевагу обмеженій кількості дітей у сім'ї.

Соціальні настанови щодо шлюбу, бажаної кількості дітей та контролю за народжуваністю чинять суттєвий вплив на репродуктивну поведінку населення і часто зберігаються навіть за умов змін у соціально-економічному середовищі. Підвищення віку вступу в шлюб і загального культурного рівня сприяє зменшенню народжуваності, оскільки зростають життєві потреби, а виховання дитини вимагає більше часу та фінансових ресурсів. Як наслідок, формується тенденція до домінування малодітних сімей. У сучасних умовах, коли жінки мають рівні можливості для здобуття освіти та професійної реалізації, виникають труднощі з поєднанням кар'єри та обов'язків у багатодітній родині, що також веде до зниження рівня народжуваності [16].

Психологічний фактор тісно пов'язаний із рівнем культурного розвитку, релігійними переконаннями, етнічними особливостями та системою виховання. Дослідження показують, що демографічні орієнтації формуються ще в дитячому віці, головним чином під впливом родинних традицій і прикладів із найближчого соціального оточення. Бажання відповідати нормам поведінки свого соціального середовища сприяє збереженню звичних моделей репродуктивної поведінки, включно з традиційним рівнем народжуваності [26].

До **фактору населення** належать характеристики самого населення, зокрема статево-вікова структура та вікова специфіка народжуваності. Наприклад, дисбаланс у кількості чоловіків і жінок призводить до зниження рівня шлюбності, що, у свою чергу, негативно позначається на рівні народжуваності. Водночас велика частка дітей у населенні створює передумови для майбутнього зростання народжуваності, коли ці діти досягнуть репродуктивного віку. Вікові відмінності в інтенсивності народжуваності також чітко проявляються в різних типах поселень — у міській і сільській місцевості, що розглядається як внутрішній демографічний чинник, який водночас відображає соціально-економічні особливості [13].

Таким чином, демографічні процеси є складним багатофакторним явищем, на яке впливають різні, тісно пов'язані між собою чинники: природні, соціально-економічні, культурні, психологічні та етнічні. Ґрунтовне вивчення цих впливів дозволяє не лише глибше зрозуміти поточний демографічний стан, але й робити обґрунтовані прогнози його подальшого розвитку. Це, своєю чергою, є необхідною умовою для формування ефективної державної політики. Аналіз ключових факторів, що визначають народжуваність, смертність, міграційні потоки й структуру населення, сприяє розробці стратегічних напрямів соціально-економічного розвитку, спрямованих на збереження чисельності та забезпечення демографічної стабільності.

1.3. Основні демографічні показники та їх характеристика

Чисельність населення є одним із ключових показників у демографічному аналізі, оскільки вона лежить в основі розрахунків багатьох соціально-економічних і демографічних процесів. Абсолютна чисельність відображає загальну кількість людей, які проживають на визначеній території у конкретний момент часу. Дані про цей показник отримують за результатами переписів або шляхом обчислень на основі демографічних показників, таких як народжуваність, смертність, міграція та природний приріст.

Для переходу від періодичних показників до моментних значень застосовують середньорічну чисельність населення – показник, який відображає середню кількість жителів протягом календарного року.

$$N_{\text{сер}} = \frac{N_{\text{п.р.}} + N_{\text{к.р.}}}{2} \text{ (осіб), де} \quad (1.1)$$

$N_{\text{п.р.}}$ – чисельність населення на початок року,

$N_{\text{к.р.}}$ – чисельність населення на кінець року.

Народжуваність є основним демографічним процесом і визначається як кількість живонароджених у певній сукупності населення за визначений проміжок часу. **Коефіцієнт народжуваності** відображає число живонароджених на кожні 1000 жінок репродуктивного віку протягом року. Для його обчислення застосовується така формула:

$$K_{\text{нр}} = \frac{N_{\text{нар}}}{N_{\text{сер}}} * 1000 \text{ (‰)}, \quad (1.2)$$

де $K_{\text{нр}}$ – коефіцієнт народжуваності (‰), $N_{\text{нар}}$ – кількість народжених за один рік (осіб), $N_{\text{сер}}$ – середньорічна кількість наявного населення (осіб) [13].

Розмір коефіцієнта народжуваності залежить від статево-вікової структури населення та слугує загальним індикатором рівня народжуваності в суспільстві.

Показник *загальної смертності* характеризує частоту випадків смерті в межах певної популяції за визначений часовий проміжок. Загальний *коефіцієнт смертності* відображає кількість померлих на кожну тисячу осіб населення. Формула для його обчислення виглядає так:

$$m = \frac{M}{S} \cdot 1000 (\text{‰}), \quad (1.3)$$

де M – чисельність померлих (осіб), S - середня чисельність населення за рік (осіб).

Природний приріст населення визначається як різниця між кількістю народжених і кількістю померлих за певний період часу. У випадку, коли народжених більше, ніж померлих, спостерігається приріст населення, що в демографічних показниках позначається знаком «+». Якщо ж смертність перевищує народжуваність, має місце природне скорочення населення, яке позначається знаком «-». Абсолютне значення природного приросту (або скорочення) обчислюється за такою формулою:

$$P = B - M, \quad (1.4)$$

де B – чисельність живонароджених, осіб; M – чисельність померлих, осіб.

Відносний показник природного приросту (скорочення) населення обчислюється як співвідношення абсолютного значення приросту (скорочення) до середньої чисельності населення за певний період.

$$p = \frac{P}{S} * 1000, (\text{‰}), \quad (1.5)$$

де P – абсолютний показник приросту (скорочення) населення, осіб; S - середня чисельність населення за один рік, осіб [11].

Статеві-вікова піраміда – це графічне представлення, яке ілюструє розподіл населення за віком і статтю у вигляді гістограми. По вертикалі розміщуються вікові групи (зазвичай у межах одного або п'яти років), починаючи з новонароджених, причому найстарша група зазвичай є відкритою.

По горизонталі вказується кількість або відсоткова частка населення в кожній групі. Чоловіки традиційно зображуються ліворуч, жінки — праворуч. Ширина горизонтальних смуг демонструє чисельність осіб у відповідній віковій категорії, що дає змогу візуально оцінити статево-вікову структуру населення та простежити демографічні зміни в динаміці. [13].

Демографічне навантаження – це узагальнений показник, що характеризує вікову структуру населення та показує ступінь тиску на економіку й соціальну сферу з боку непрацездатних верств. Для оцінки співвідношення між віковими групами використовуються спеціальні коефіцієнти демографічного навантаження. Показник має як демографічне, так і соціально-економічне значення, оскільки відображає кількість осіб, які потребують утримання (діти до 16 років і люди пенсійного віку), у розрахунку на одну особу працездатного віку. [13].

Коефіцієнт демографічного навантаження населення працездатного віку загальний розраховується за формулою:

$$k_{n.заг.} = \frac{S_{дп} + S_{пп}}{S_{п}} * 1000, \quad (1.6)$$

$S_{дп}$ – чисельність допрацездатного населення

$S_{пп}$ – чисельність післяпрацездатного населення

$S_{п}$ – чисельність працездатного населення

Коефіцієнт демографічного навантаження населенням допрацездатного віку розраховується за формулою:

$$k_{n.заг.} = \frac{S_{дп}}{S_{п}} * 1000, \quad (1.7)$$

Коефіцієнт демографічного навантаження населенням старше працездатного віку розраховується за формулою:

$$k_{n.заг.} = \frac{S_{пп}}{S_{п}} * 1000, \quad (1.8)$$

Одним із ключових показників для аналізу демографічних процесів є частка дітей та осіб похилого віку в загальній структурі населення.

Питома вага дітей в структурі населення розраховується за формулою:

$$s_d = \frac{S_d}{S_3} * 100\% \quad (1.9)$$

S_d – чисельність дітей

S_3 – загальна чисельність населення

Питома вага людей похилого віку в структурі населення розраховується за формулою:

$$s_p = \frac{S_p}{S_3} * 100\% \quad (1.10)$$

S_p – чисельність людей похилого віку

S_3 – загальна чисельність населення [13].

Чисельність населення виступає одним із основних індикаторів у демографічних дослідженнях, оскільки вона є базою для розрахунку ключових економіко-демографічних показників. Дослідження структури населення за віком і статтю дозволяє проаналізувати рівень народжуваності, смертності, природного приросту та визначити ступінь демографічного навантаження.

Застосування таких методів, як статеві-вікові піраміди, коефіцієнти демографічного навантаження та аналіз частки окремих вікових груп, дає змогу краще зрозуміти соціально-економічні риси суспільства й робити прогнози щодо його подальшого розвитку. Ці показники забезпечують глибший аналіз демографічних процесів і слугують основою для прийняття обґрунтованих рішень у сфері демографічної політики.

1.4. Загальний алгоритм та методи дослідження демографічних процесів

Для здійснення всебічного суспільно-географічного аналізу демографічних процесів у межах держави необхідно сформувати чіткий та логічно послідовний алгоритм дій, що складається з кількох етапів:

1. Підготовчий етап. На цьому етапі визначаються ключові елементи дослідження: об'єкт, предмет, мета, завдання та структура. Також

обґрунтовується актуальність обраної теми, оцінюється її наукове та практичне значення, здійснюється аналіз літературних джерел, картографічних матеріалів і наукових публікацій, пов'язаних із темою дослідження.

2. Етап формування інформаційної бази. На цьому етапі здійснюється збір, перевірка та опрацювання первинної інформації, зокрема аналітичних, статистичних і нормативно-правових джерел. Результатом є створення бази даних, що включає 15 показників, які відображають особливості демографічних процесів у межах Литви.

3. Аналітичний етап. Проводиться дослідження структурно-динамічних та регіональних особливостей демографічних процесів у Литві. Застосовуються графічні методи візуалізації (графіки, діаграми, картосхеми), які дозволяють наочно представити динаміку та просторові відмінності демографічних явищ, а також визначити чинники, що впливають на ці процеси.

4. Синтетичний етап. Відбувається вторинний аналіз зібраної інформації, зокрема за допомогою кластерного аналізу, що дозволяє об'єднати адміністративно-територіальні одиниці за спільними демографічними характеристиками. На основі отриманих результатів формулюються ключові проблеми та пропозиції щодо оптимізації демографічної політики країни.

5. Етап узагальнення. На цьому етапі підбиваються підсумки дослідження, систематизуються результати та формулюються основні висновки.

6. Завершальний етап. Включає остаточне редагування, перевірку змісту та оформлення роботи відповідно до встановлених академічних вимог.

Такий структурований підхід забезпечує логічну послідовність, високу якість дослідження та сприяє комплексному аналізу демографічних процесів.

У будь-якому науковому дослідженні важливо використовувати відповідну методiku та добір адекватних методів, які слугують інструментами для вивчення закономірностей досліджуваного явища та отримання об'єктивних результатів у межах певної галузі знань [18]. З розвитком науки й

технологій методи дослідження постійно удосконалюються, що дозволяє підвищувати точність і аналітичну глибину наукових робіт.

У процесі дослідження суспільно-географічних особливостей демографічних процесів держави використовуються різноманітні методи, серед яких особливе місце займають загальнонаукові. Зокрема:

- **Аналіз** – застосовується для вивчення демографічних процесів, їхньої динаміки та просторових особливостей на території Литви.
- **Синтез** – використовується під час узагальнення результатів кластерного аналізу та групування регіонів за подібними демографічними характеристиками.
- **Формалізація** – застосовується при розрахунку основних демографічних коефіцієнтів, таких як рівень народжуваності, смертності, природного приросту та демографічного навантаження.
- **Моделювання** – використовується для проведення кластерного аналізу та візуалізації отриманих результатів.
- **Історичний метод** – дає змогу проаналізувати розвиток демографічних процесів у контексті просторово-часової динаміки.
- **Математико-статистичний метод** – застосовується для збору, обробки та аналізу статистичних даних, а також для виконання кластерного аналізу.
- **Графічний метод** – використовується для побудови діаграм, графіків, картограм і картосхем з метою наочної інтерпретації даних.
- **Кластерний аналіз** є методом статистичної обробки даних, який використовується для об'єднання об'єктів (наприклад, регіонів, підприємств, соціальних груп) у класи або кластери на основі спільних ознак. Основною метою цього методу є виявлення внутрішньої структури досліджуваної сукупності та виділення однорідних груп, що дозволяє краще зрозуміти специфіку досліджуваного явища. У межах даного дослідження кластерний аналіз планується застосувати для групування регіонів Литви за показниками демографічних процесів.

Серед конкретно-наукових методів, що також використовуються в роботі, виділяються:

- **Картографічний метод** — застосовується для побудови картосхем і просторового відображення демографічних показників, що сприяє візуалізації територіальних відмінностей.

- **Порівняльно-географічний метод** — використовується для аналізу регіональних особливостей і порівняння територій з метою виявлення закономірностей, зокрема при аналізі та групуванні регіонів за схожими характеристиками.

Таке поєднання загальнонаукових і конкретно-наукових методів забезпечує комплексний підхід до аналізу демографічних процесів і підвищує аналітичну глибину дослідження.

Таким чином, для якісного суспільно-географічного аналізу демографічних процесів необхідно дотримуватись чіткої послідовності дослідницьких етапів — від підготовки та збору інформації до узагальнення результатів і оформлення роботи. Поєднання системного підходу та використання широкого спектра методів — як загальнонаукових, так і конкретно-наукових — дає змогу здійснити всебічне дослідження демографічної ситуації, виявити просторові та часові закономірності її розвитку, сформулювати обґрунтовані висновки і рекомендації. Такий підхід сприяє глибшому розумінню демографічних явищ і створює надійне підґрунтя для формування ефективної демографічної політики на рівні держави.

РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕМОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ У ЛИТВІ

2.1. Географічне положення та загальна економічна характеристика Литви

У якості об'єкта дослідження демографічних процесів обрано Литву — країну, яка після розпаду Радянського Союзу зазнала суттєвих соціально-економічних трансформацій. Перехід від централізованої планової економіки до ринкових відносин супроводжувався значними змінами в демографічній ситуації: зросли обсяги еміграції, знизився рівень народжуваності та активізувалися процеси старіння населення. Ці тенденції стали ще більш вираженими після вступу країни до Європейського Союзу у 2004 році.

Членство Литви в ЄС робить її цінним прикладом для порівняльного аналізу з іншими європейськими державами, зокрема з Україною — пострадянською країною, яка прагне до євроінтеграції. Вивчення демографічного розвитку Литви дає змогу простежити зміни, що відбулися до та після вступу до ЄС, і на цій основі виявити ключові тенденції, які можуть бути корисними для прогнозування подібних процесів в інших країнах. Отже, аналіз демографічної ситуації в Литві є актуальним та має практичне значення.

Литовська Республіка (Lietuvos Respublika) — європейська країна, розташована на східному узбережжі Балтійського моря, у північно-східній частині Європейського Союзу. Вона межує з Латвією на півночі (576 км), з Білоруссю на сході та південному сході (640 км), з Польщею на південному заході (104 км) та з Калінінградською областю Російської Федерації на заході (261 км) (рис. 2.1). Завдяки спільним історичним і географічним рисам Литву разом з Латвією та Естонією відносять до регіону країн Балтії [9].

Литва розташована на західних відрогах Східноєвропейської рівнини, у межах помірного природного поясу, в зоні мішаних лісів. На території країни налічується понад 3000 озер, більшість з яких зосереджена у східній частині. Найбільшою річкою є Німан. Із заходу країна має вихід до Балтійського моря.

Клімат Литви помірний, перехідного типу — між морським і континентальним, що зумовлює вологі з помірно теплим літом та відносно м'якою зимою. Близько 75% річної кількості опадів припадає на дощові форми. Середні температури січня становлять близько -5°C , а липня — близько 17°C . Річна сума опадів варіюється від 540 мм у центральних регіонах до 930 мм у прибережних районах і на південному заході поблизу Жямайтської височини [10].

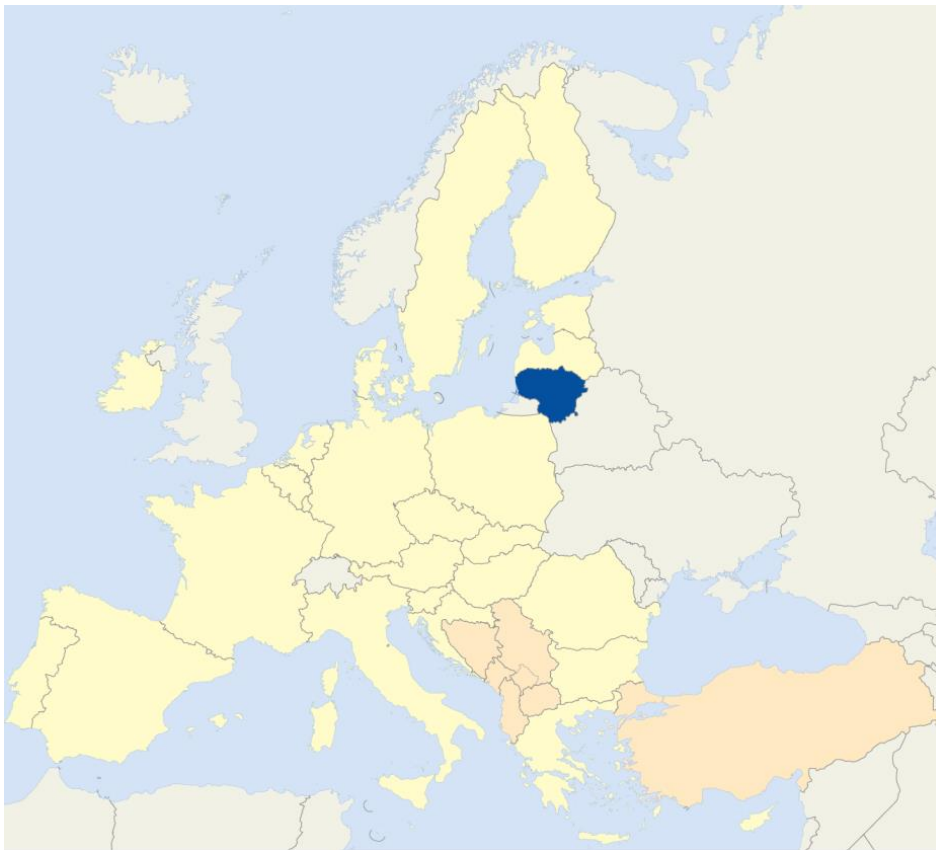

Рис. 2.1. Місце Литва на карті Європи [18]

Станом на 2024 рік населення Литви становить приблизно 2,9 мільйона осіб. Загальна площа країни — 65,3 тис. км². Адміністративним центром і найбільшим містом є Вільнюс. До інших значних міст належать Каунас і Клайпеда. Основну етнічну групу населення становлять литовці — представники балтійської мовної родини. Державною мовою є литовська.

Литва є членом таких міжнародних організацій, як Європейський Союз, Рада Європи, Шенгенська зона, єврозона, НАТО та Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР).

Форма державного устрою — унітарна парламентсько-президентська республіка. У територіально-адміністративному плані країна поділена на 10 повітів (*лит.* apskritis). Повіти включають 9 міських і 43 районні громади, а також 8 новостворених адміністративних одиниць самоврядування (*лит.* savivaldybė). Останні, у свою чергу, поділяються на староства (*лит.* seniūnija) (рис. 2.2) [17].

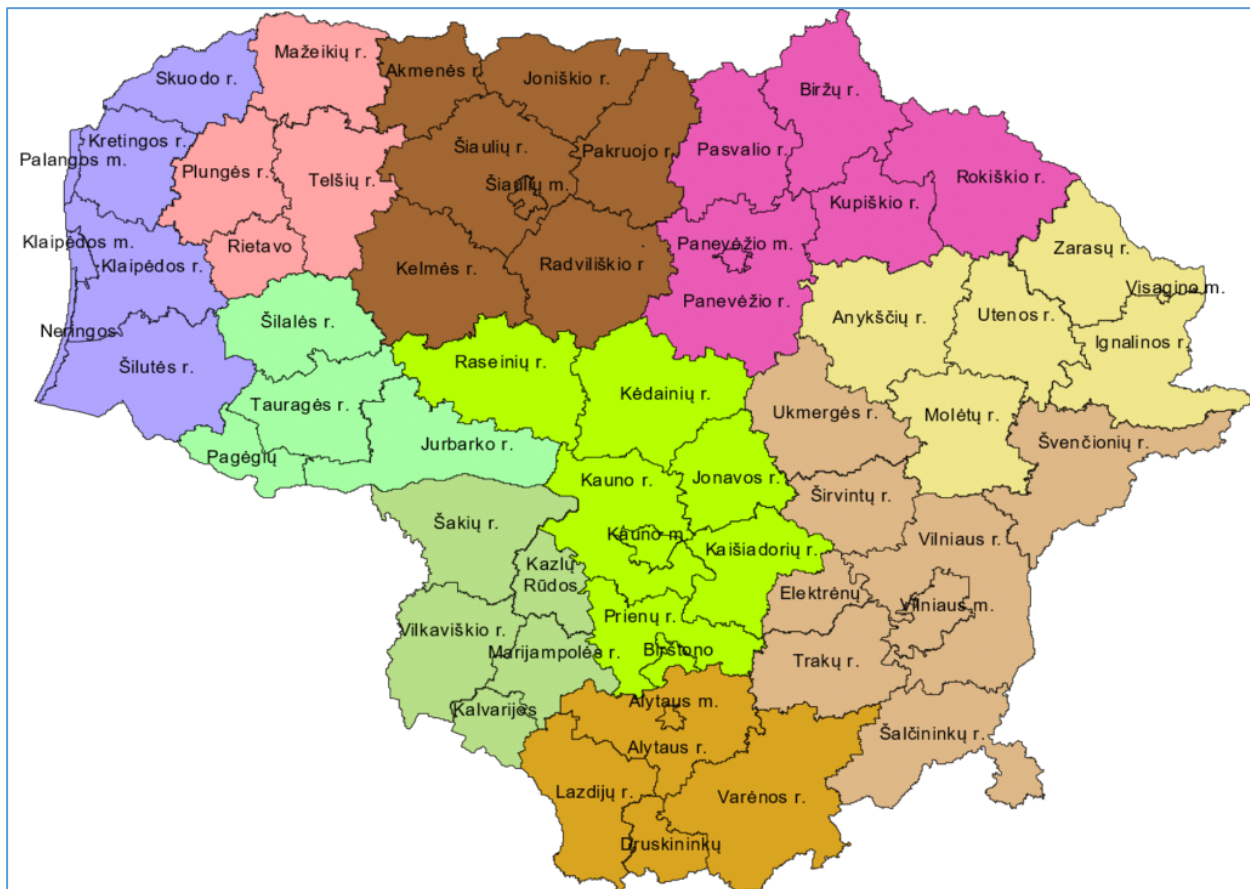

Рис. 2.2. Адміністративно-територіальний устрій Литви. Два рівні адміністративно-територіальних одиниць: самоврядування (*лит.* savivaldybė) та повіти (*лит.* apskritis). [16]

Згідно з класифікацією ООН, Литва належить до групи розвинених країн, а також входить до переліку нових членів Європейського Союзу [21]. Одним із ключових індикаторів рівня соціально-економічного розвитку є валовий внутрішній продукт (ВВП) та ВВП на душу населення. У 2023 році ВВП Литви за паритетом купівельної спроможності становив 134,22 млрд доларів США, що

забезпечило країні 91-ше місце у світовому рейтингу. Водночас ВВП на душу населення досяг 46,2 тис. доларів США (53-тє місце у світі).

У структурі ВВП за секторами економіки домінує сфера послуг (63,1%), за нею йдуть промисловість (24,1%) і сільське господарство (3%). Подібна структура є типовою для більшості високорозвинених країн. Рівень безробіття у 2023 році складав 6,96% (135-те місце у світі), тоді як частка населення, що перебуває за межею бідності, становила 20,9% [38].

У контексті участі Литви у міжнародному поділі праці слід відзначити її виробничу спеціалізацію. У країні добре розвинені такі галузі, як електромоторобудування, радіоелектроніка, нафтопереробка, суднобудування, харчова промисловість, сільськогосподарське машинобудування, виробництво оптичного обладнання та гірничодобувна промисловість.

До основних видів промислової продукції, що виготовляються в Литві, належать металорізальні верстати, електромотори, телевізори, холодильне обладнання (рефрижератори та холодильники), нафтопродукти, судна, меблі, текстиль, харчові продукти, мінеральні добрива, сільськогосподарська техніка, оптичні прилади, лазери, електронні компоненти, комп'ютери, вироби з бурштину, а також продукція галузей інформаційних технологій, відеоігор та біотехнологій [38].

У структурі сільського господарства Литви домінує вирощування таких культур, як пшениця, ріпак, ячмінь, картопля, цукрові буряки, квасоля, тритикале, овес і горох. Також значну роль відіграє виробництво молока [38].

Одним із важливих індикаторів економічного розвитку держави є рівень її участі у зовнішній торгівлі. У 2023 році обсяг литовського експорту становив 61,1 млрд доларів США, що забезпечило країні 59-ту позицію у світовому рейтингу. Основними статтями експорту є очищена нафта, меблі, пластмасові вироби, природний газ і пшениця.

Імпорт країни за той самий рік склав 58,1 млрд доларів США (63-тє місце у світі). До основних імпортних товарів належать сира нафта, природний газ, електроенергія, легкові автомобілі та вироби з пластмас [38].

2.2. Особливості розселення у Литві

Розселення населення в Литві має певні географічні, історичні та економічні особливості, які формуються впродовж століть. Литва — це країна Балтійського регіону з різноманітною природною та соціальною структурою, що значно впливає на розподіл населення.

Розселення населення у Литві є нерівномірним, що зумовлено як історичними, так і соціально-економічними чинниками. Найбільша концентрація населення спостерігається у Вільнюському повіті, де чисельність жителів перевищує 876 тисяч осіб, а густота населення сягає 90 осіб на квадратний кілометр (рис. 2.3). Це свідчить про домінування столичного регіону, який виступає не лише політичним і адміністративним центром, а й потужним осередком економічної активності.

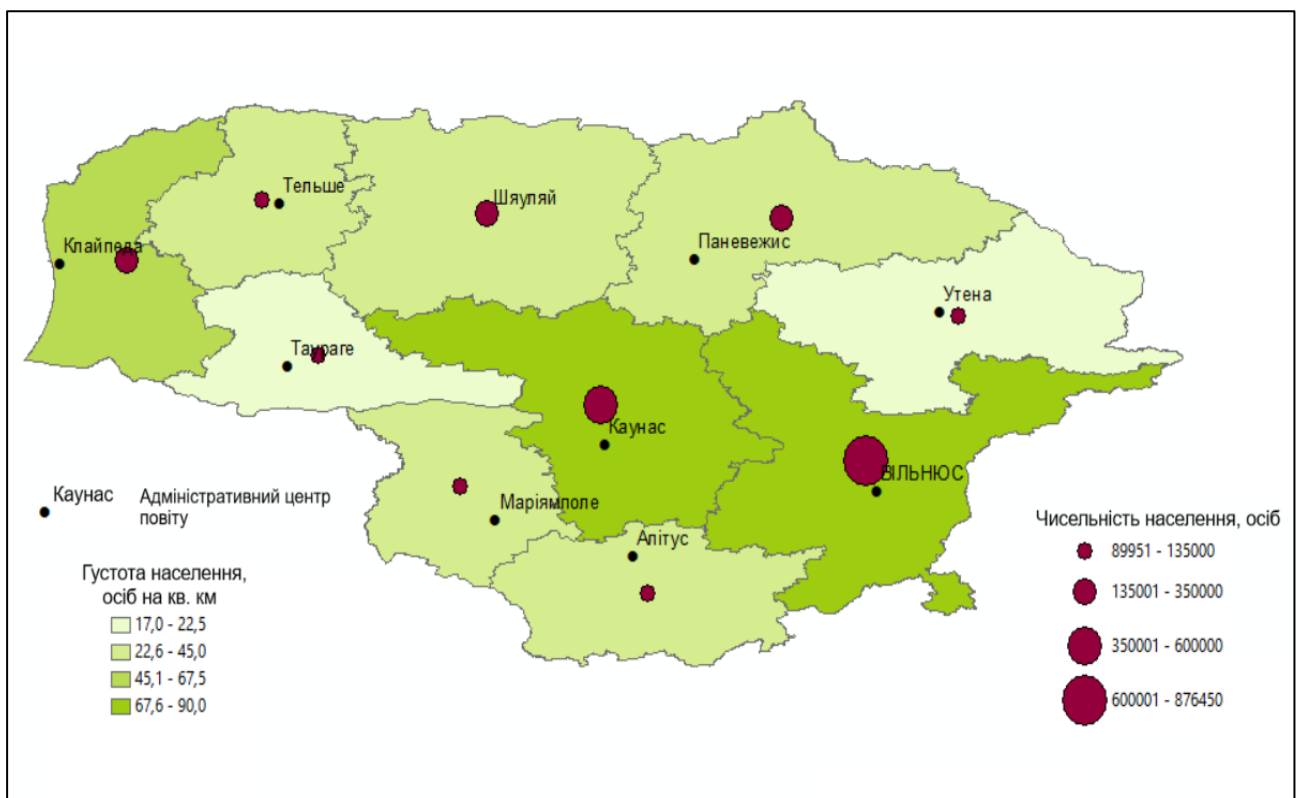

Рис. 2.3. Чисельність населення і густота населення за регіонами Литви (складено автором за даними [33])

Помітно високі показники також характерні для Каунаського та Клайпедського повітів, де зосереджені великі міста — Каунас і Клайпеда. Тут густота населення становить 73 та 66 осіб на квадратний кілометр відповідно,

що свідчить про значну урбанізацію центральної та прибережної частини країни. Водночас, на заході та південному заході Литви переважають регіони з меншою чисельністю населення, зокрема Тауразький та Утенський повіти, де густота населення є найнижчою — 20 і 17 осіб на квадратний кілометр відповідно. Це вказує на переважно сільський характер територій, слабо розвинену інфраструктуру та нижчу інтенсивність економічної діяльності.

Загальна картина розселення демонструє чітку просторову поляризацію: більш густо населені регіони тяжіють до центрів економічного розвитку та транспортних вузлів, тоді як периферійні повіти залишаються менш привабливими для проживання, що зумовлює їх поступову депопуляцію.

Розселення населення Литви характеризується чітко вираженою урбаністичною орієнтацією, яка поєднується з регіональними відмінностями у щільності та структурі заселення. Станом на 2024 рік 67,5 % населення країни мешкає в містах, що становить близько 1,9 млн осіб. Така значна частка міського населення свідчить про сталий процес урбанізації, характерний для більшості розвинених європейських держав.

Найвищий рівень урбанізації спостерігається у Вільнюському повіті, де понад 79 % мешканців проживають у міських населених пунктах. Це пояснюється концентрацією економічних, адміністративних, політичних і культурних функцій у столиці — місті Вільнюс, що виконує роль головного урбаністичного центру держави.

Схожі тенденції спостерігаються і в Каунаському та Клайпедському повітах, де понад дві третини населення також зосереджено в містах. Це пов'язано з розвиненою транспортною інфраструктурою, наявністю промислових зон, логістичних хабів, закладів освіти та охорони здоров'я, а також широкими можливостями працевлаштування. Зокрема, місто Каунас виступає важливим промисловим і науково-освітнім центром, а Клайпеда — ключовим морським портом і транспортно-логістичним вузлом країни.

Натомість у менш урбанізованих регіонах, таких як Утенський або Тауразький повіти, переважає сільське населення, що обумовлює відмінності у

рівні соціально-економічного розвитку територій та потребує окремого аналізу в контексті регіональної політики (рис. 2.4).

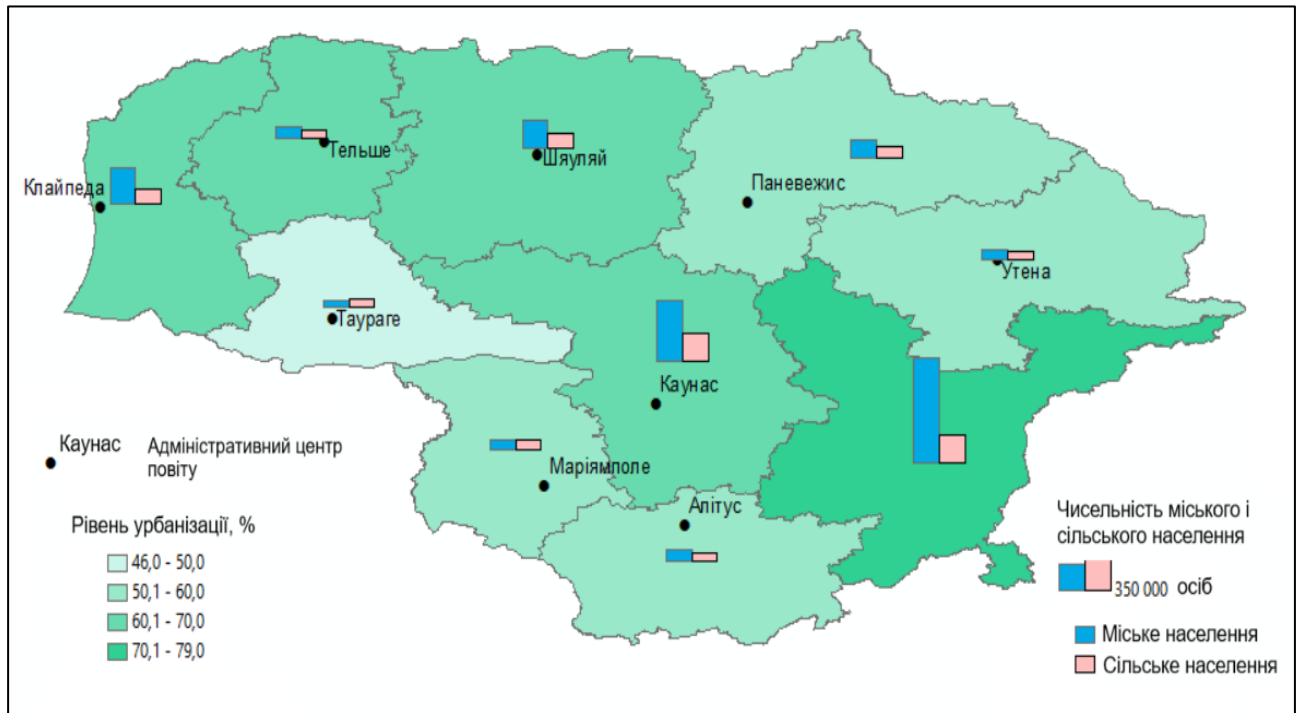

Рис. 2.4. Рівень урбанізації та чисельність сільського і міського населення за регіонами Литви (складено автором за даними [33])

У менш урбанізованих регіонах, зокрема Тауразькому, Маріямпольському, Утенському та Алітуському повітах, помітною є зворотна тенденція — значна частка населення проживає у сільській місцевості, що в деяких випадках перевищує 50 %. Це вказує на переважно аграрний тип господарювання, обмежену кількість великих міст і менш розвинуту економічну інфраструктуру. Особливо вирізняється Таурагський повіт, де рівень урбанізації є найнижчим і складає близько 46 %, що означає домінування сільського населення.

Такий розподіл свідчить про наявність просторової нерівномірності у заселенні території, де великі міста залишаються головними центрами тяжіння, а сільські райони поступово втрачають демографічну привабливість. Незважаючи на високий загальний рівень урбанізації країни, який відповідає європейським тенденціям, частина регіонів усе ще зберігає традиційну модель

розселення, що вимагає збалансованої регіональної політики для забезпечення рівномірного соціально-економічного розвитку.

2.3. Структурно-динамічні особливості населення Литви

Протягом останніх 70 років демографічна динаміка Литви зазнала суттєвих змін. У післявоєнний період, до кінця 1980-х років, чисельність населення країни поступово зростала. Темпи як природного, так і міграційного приросту залишалися відносно помірними. У 1970 році в Литві проживало 3,128 млн осіб, а до 1989 року цей показник збільшився до 3,675 млн. Максимальне значення чисельності населення було зафіксовано у 1992 році — 3,706 млн осіб (рис. 2.5).

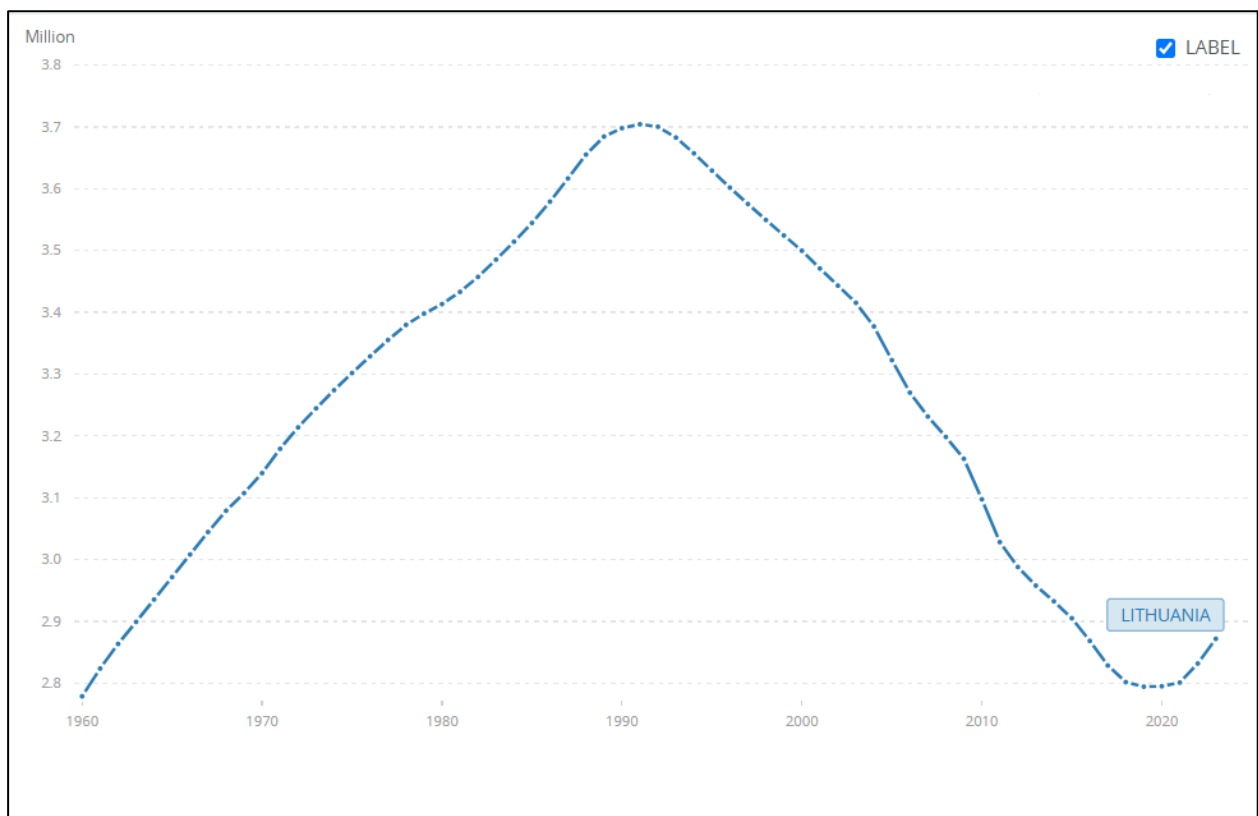

Рис. 2.5. Динаміка чисельності населення Литви за 1960-2023 рр. [40]

Після здобуття незалежності та розпаду Радянського Союзу Литва зіткнулася з різким скороченням чисельності населення. Це було спричинено кількома чинниками, зокрема відтоком російськомовного населення та

демографічною кризою, яка проявилася у зниженні рівня народжуваності. Починаючи з 1990-х років, у країнах Балтії, зокрема в Литві, спостерігається стійка тенденція до зменшення кількості населення.

У період з 1992 по 2011 рік чисельність населення Литви скоротилася на 462 тис. осіб, що еквівалентно щорічному зменшенню приблизно на 24,3 тис., або 12,5 % від загального обсягу. Така динаміка пояснюється як значними міграційними втратами, так і переглядом демографічної статистики після перепису населення 2011 року. У наступні роки ця тенденція лише посилилася: з 2011 до 2015 року країна щороку втрачала в середньому 27,3 тис. осіб, що було зумовлено поєднанням низької народжуваності та високого рівня еміграції. У 2016 році скорочення становило ще 32,7 тис. осіб, або 1,36 % порівняно з попереднім роком.

У довготривалій ретроспективі (1955–2024 рр.) простежується загальна тенденція до зростання чисельності міського населення та одночасного скорочення сільського. Литовське суспільство пройшло через кілька хвиль урбанізації, але, незважаючи на окремі періоди індустріалізації, більшість населення зосередилася у містах середнього розміру. Сільська місцевість поступово втрачає своє значення як основне середовище проживання і праці, що свідчить про зміну просторової структури розселення та переорієнтацію на міський спосіб життя.

Упродовж ХХ століття Литва пройшла через кілька хвиль урбанізації, які суттєво трансформували просторову організацію населення. Починаючи з другої половини століття, міста поступово стали основними осередками економічного, політичного й культурного життя, що зумовило інтенсивне переміщення населення з сільських районів до міських центрів. Такі міста, як Вільнюс, Каунас і Клайпеда, перетворилися на ключові осередки індустріалізації та розміщення нових виробничих потужностей, що сприяло зростанню чисельності міського населення.

Втім, урбанізаційні процеси в Литві не мали таких темпів, як у ряді інших європейських країн, що було зумовлено низкою економічних і політичних

обмежень у період радянського правління. Відчутне прискорення урбанізації розпочалося на початку 1990-х років із переходом до ринкових економічних механізмів та зміною соціально-економічної моделі розвитку.

Станом на 2024 рік у міських поселеннях проживає 67,5 % населення країни, що становить близько 1,9 млн осіб (рис. 2.6). Такий рівень урбанізованості свідчить про переважаючу роль міст у сучасному житті литовського суспільства.

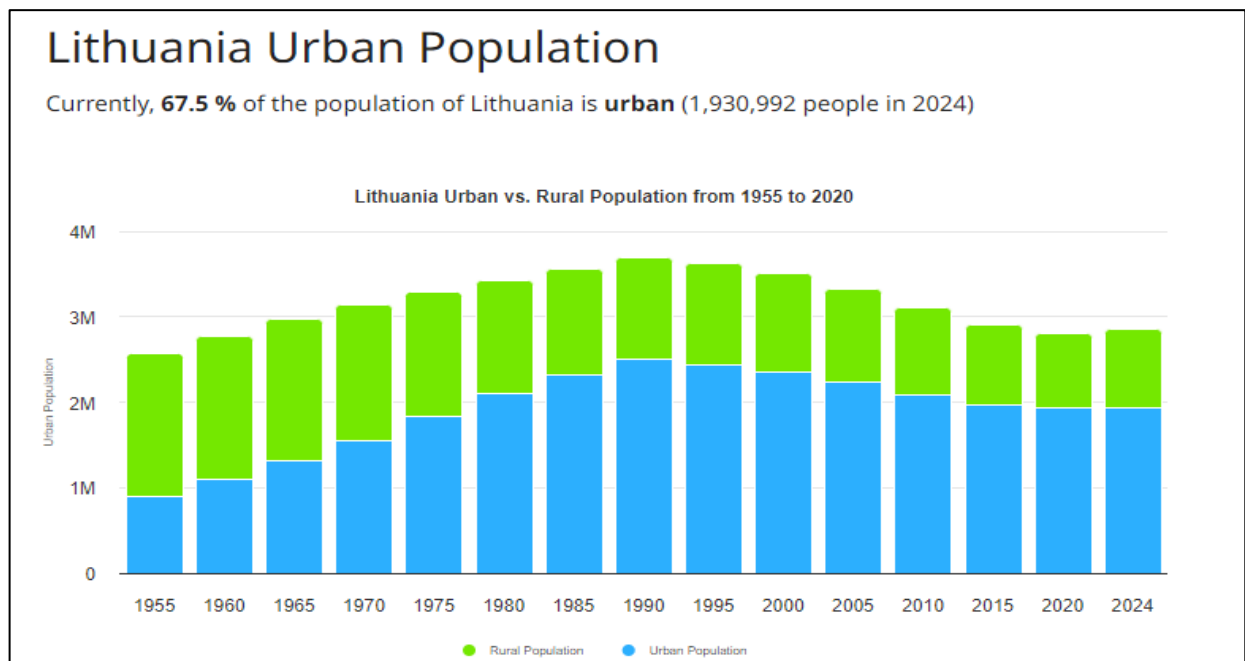

Рис. 2.6. Динаміка чисельності міського і сільського населення [29]

У Литві природний приріст населення досяг найвищих значень у післявоєнний період, зокрема в 1958–1961 роках, проте згодом почав поступово знижуватися. Основними причинами цього стали зростання рівня смертності та зменшення народжуваності, що частково було наслідком демографічних втрат, спричинених Другою світовою війною. Найвищий рівень народжуваності було зафіксовано у 1950 році – 23,6 ‰, що перевищувало аналогічні показники в сусідніх Латвії та Естонії.

У наступні десятиліття цей показник поступово знижувався, досягнувши мінімальних значень у середині 1990-х і на початку 2000-х років. Зокрема, у 2004–2005 роках народжуваність опустилася до 8,9 ‰. У подальші роки спостерігалось незначне зростання: у 2015 році показник становив 10,8 ‰, а у

2016 році – 10,9 ‰ (рис. 2.7) [8]. Проте навіть ці значення залишаються недостатніми для забезпечення простого відтворення населення.

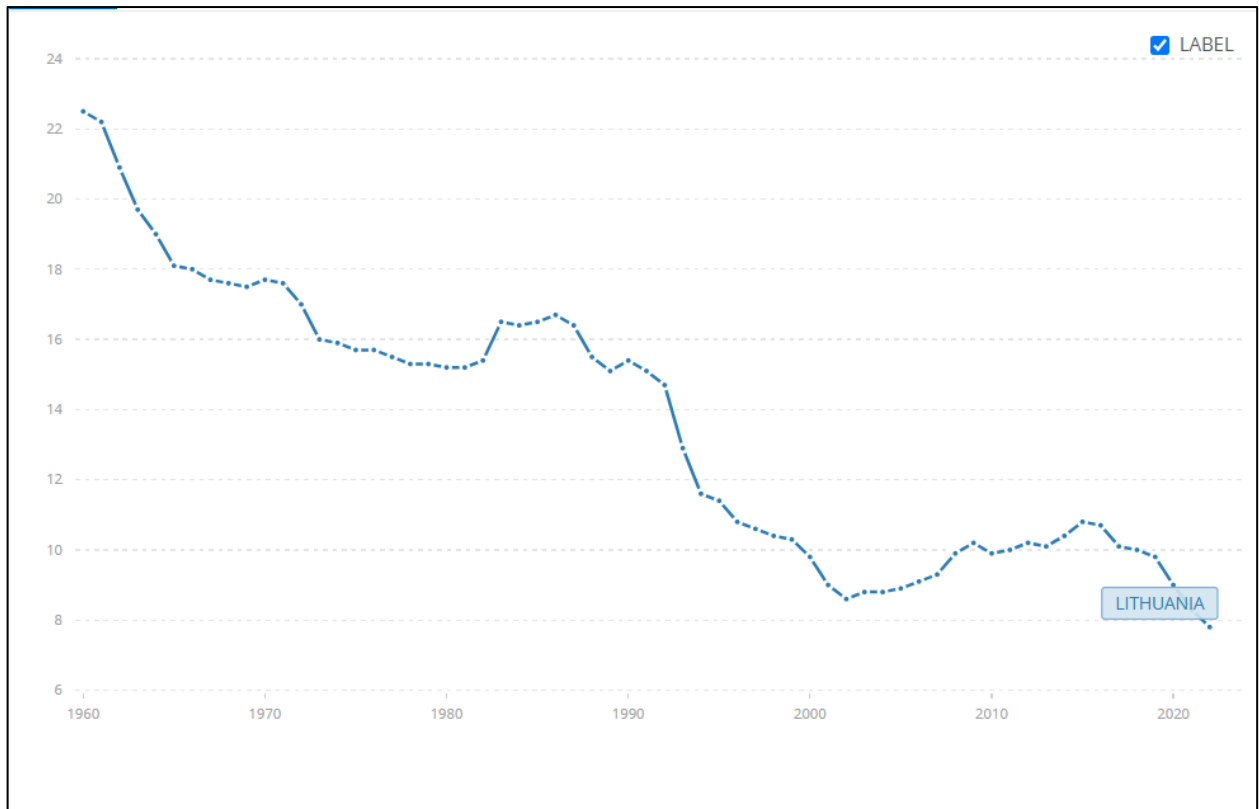

Рис. 2.7. Динаміка коефіцієнту народжуваності населення Литви за 1960-2023 рр. [40]

У перші роки після Другої світової війни рівень смертності в Литві залишався досить високим, однак у наступні десятиліття, особливо в 1960–1970-х роках, спостерігалось його помітне зниження — до 8–11 ‰. Це було зумовлено як загальним покращенням умов життя, так і зростанням чисельності населення. Проте з початку 1980-х років смертність почала поступово зростати, і вже на початку 1990-х її рівень перевищив народжуваність.

У першому десятилітті 2000-х років загальний коефіцієнт смертності дещо зменшився, і в 2004 році Литва зафіксувала найнижчий показник серед країн Балтії — 12,0 ‰. Втім, у наступні роки ситуація погіршилася: до 2012 року коефіцієнт зріс до 13,7 ‰, а у 2015 році — досягнув 14,4 ‰. Лише в 2016 році було зафіксовано незначне зниження до 14,2 ‰ (рис. 2.8) [8].

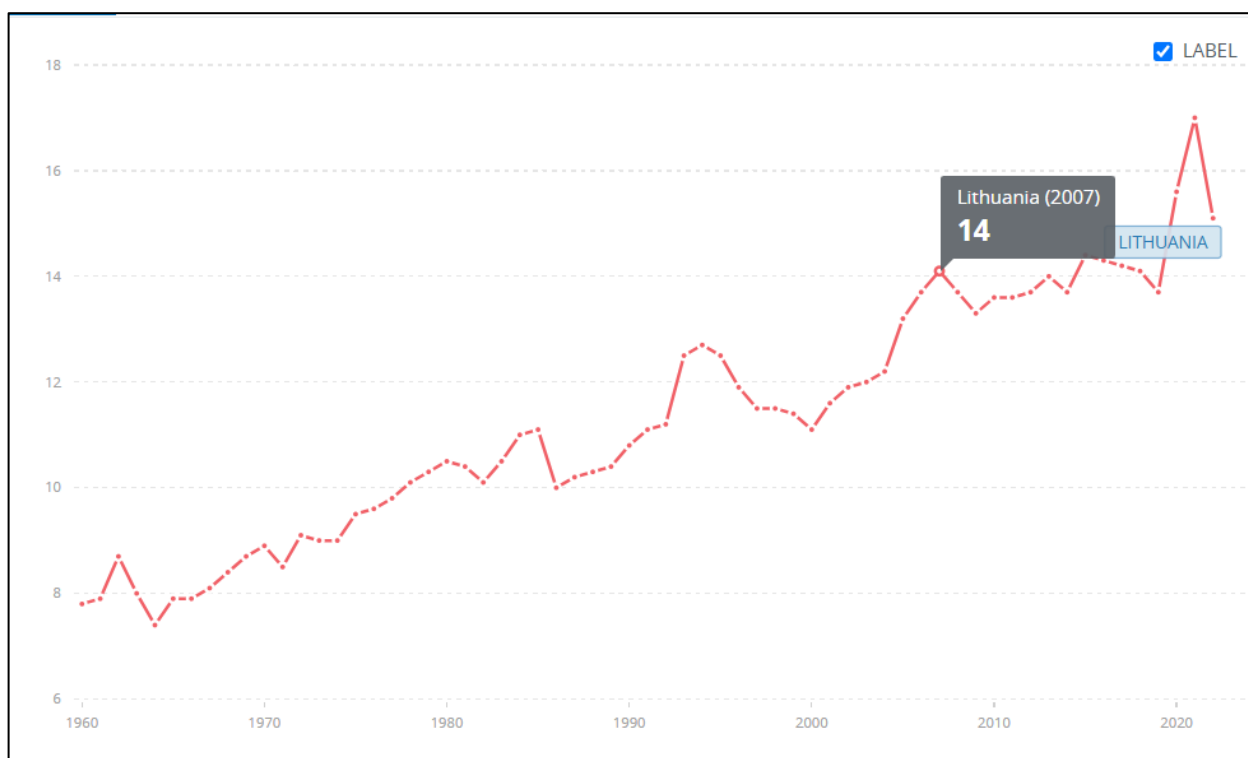

Рис. 2.8. Динаміка коефіцієнту смертності населення Литви за 1960-2023 рр. [40]

Протягом останніх трьох десятиліть в Литві спостерігається стійка тенденція перевищення рівня смертності над народжуваністю, що зумовлює депопуляційні процеси. Найвищі показники природного приросту післявоєнного періоду припадали на 1960–1970-ті роки, однак у подальшому приріст почав скорочуватися, а з початку 1990-х років став від’ємним.

Упродовж останніх двадцяти років коефіцієнт природного приросту в Литві демонстрував коливання. Найнижчого значення він досяг у 2006 році – -4,0 ‰. У 2009 році показник дещо покращився і становив -1,6 ‰, проте вже в 2013 році ситуація знову погіршилася – коефіцієнт знизився до -3,9 ‰, що відповідало рівню 1995 та 2005 років.

У період 2014–2016 років спостерігалось незначне покращення: у 2016 році коефіцієнт природного приросту становив -3,3 ‰ (рис. 2.9) [8].

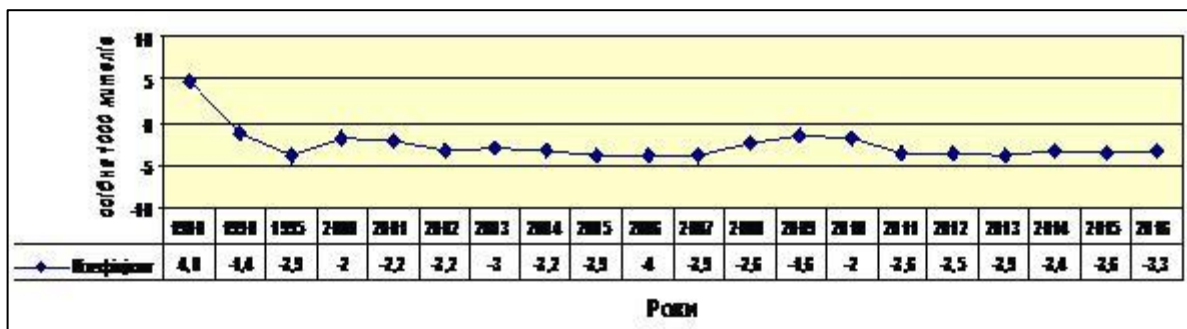

Рис. 2.9. Коєфіцієнт природного приросту населення Литовської Республіки в 1980–2016 рр. [10]

Для Литви характерний порівняно високий рівень очікуваної тривалості життя населення. Станом на 2024 рік середня тривалість життя чоловіків становила 71,5 року, жінок 80,8 року, а загальний показник по країні – 76,2 року (рис. 2.10) [27]. Традиційно жінки мають значно вищу тривалість життя порівняно з чоловіками – у 2024 році різниця між цими показниками перевищувала 9 років.

Упродовж 1990–2000-х років у Литві спостерігалось помітне зниження середньої тривалості життя, зокрема серед чоловіків. Така динаміка була обумовлена складними соціально-економічними умовами, що виникли внаслідок розпаду Радянського Союзу. Перехід від планової до ринкової економіки супроводжувався зростанням рівня безробіття, соціальної нестабільності, погіршенням доступу до медичних послуг, зростанням рівня стресу в суспільстві, а також поширенням шкідливих звичок, особливо серед чоловічого населення.

Однак починаючи з 2005 року, ситуація поступово почала змінюватися в позитивному напрямку. Внаслідок стабілізації економіки, покращення умов життя, розвитку системи охорони здоров'я, запровадження профілактичних програм та посилення контролю за громадським здоров'ям, тривалість життя населення почала зростати. Це зростання відбувалося як серед чоловіків, так і серед жінок.

До 2024 року усі показники очікуваної тривалості життя досягли одних із найвищих рівнів за весь період спостережень, що свідчить про позитивні зрушення в соціально-демографічному розвитку Литви.

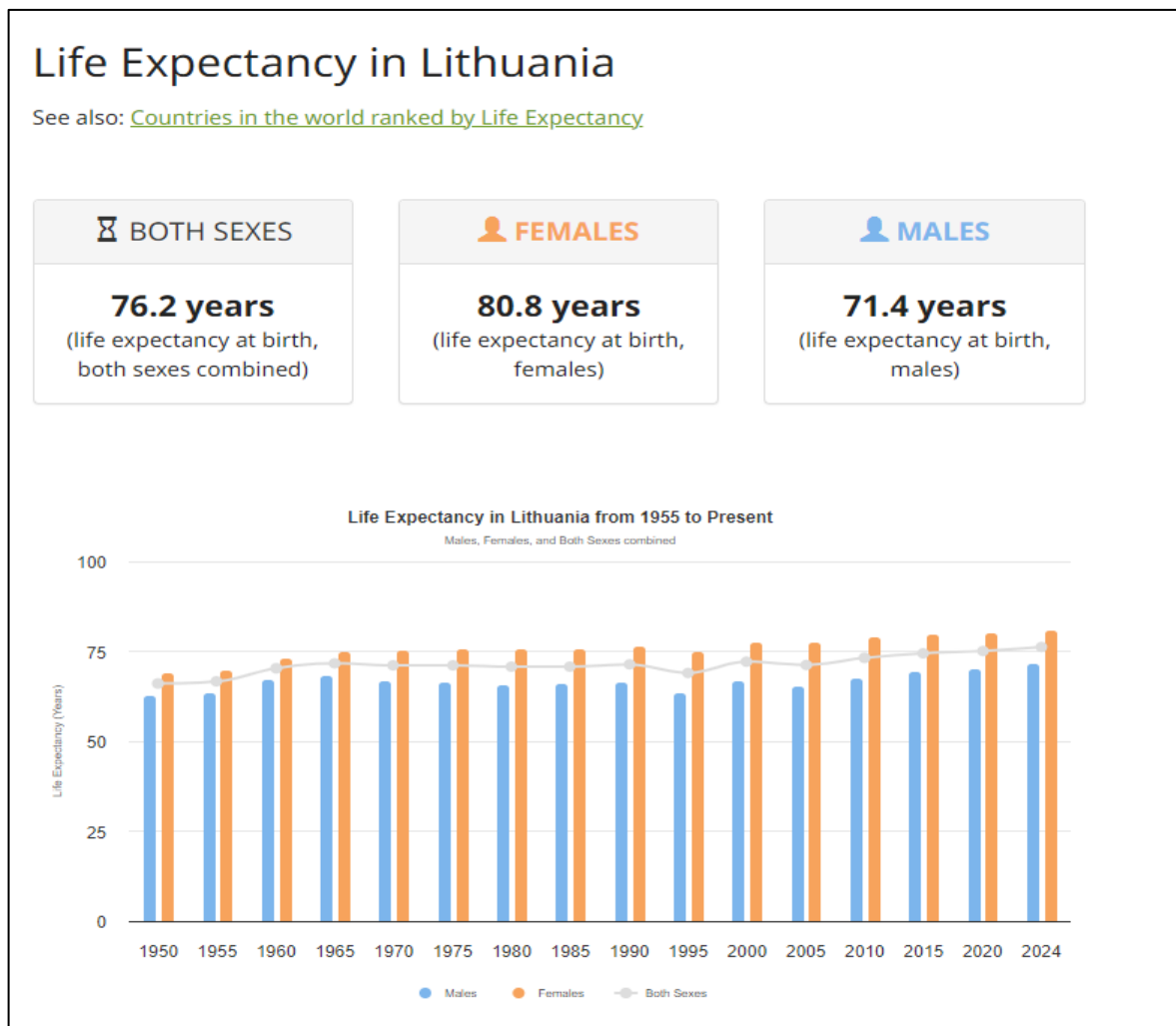

Рис. 2.10. Середня тривалість життя в Литві [29]

Статеві-вікова піраміда населення Литви демонструє чітко виражену регресивну структуру, яка є типовою для країн із низькою народжуваністю та високим рівнем старіння населення. У статевій структурі населення переважають жінки (52,5%) (рис. 2.11).

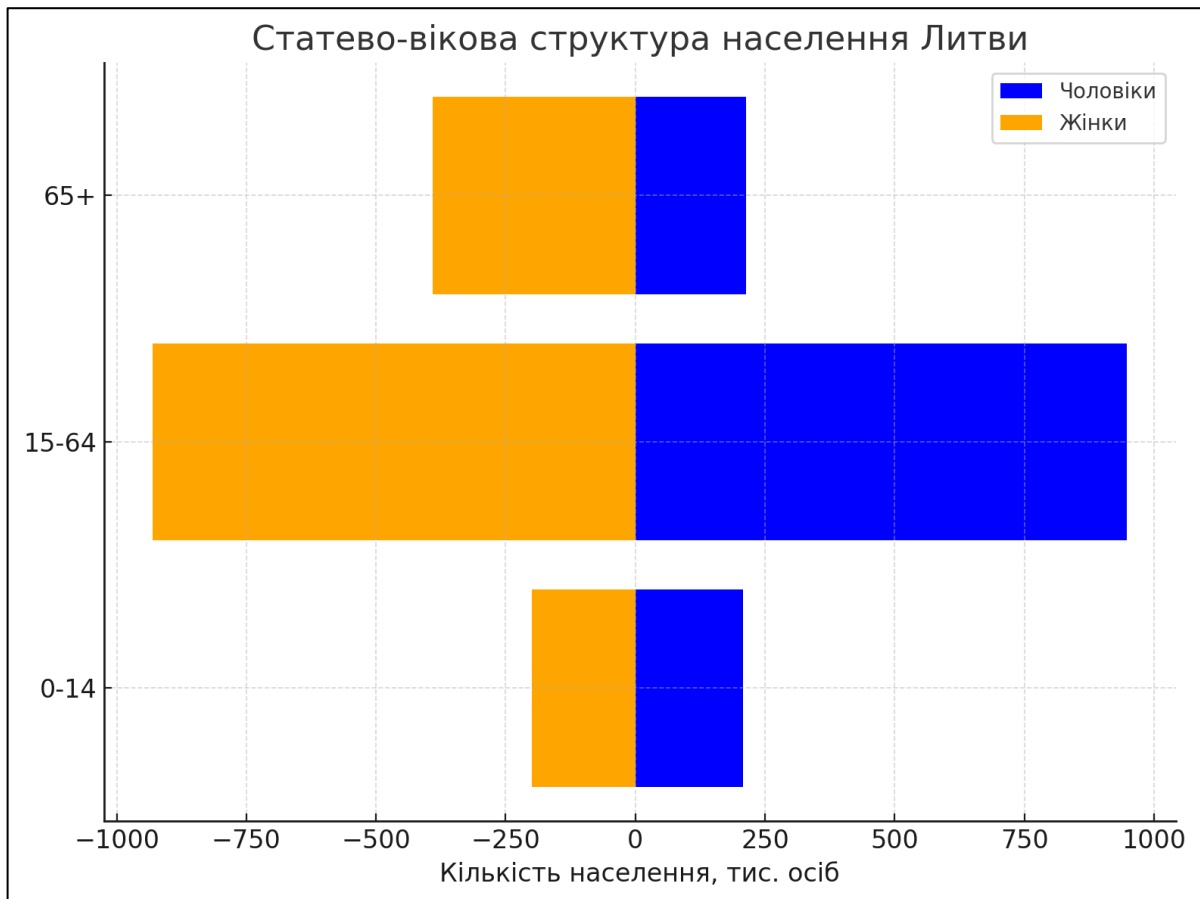

Рис. 2.11. Статеві-вікова структура населення Литви (складено автором за даними [33])

У віковій структурі домінує працездатне населення віком 15–64 років, що становить 65 % від загальної чисельності. Ця категорія є основною трудовою силою країни, але вже зараз помітна тенденція до зниження її частки внаслідок демографічного старіння.

Вікова група 0–14 років, яка становить лише 14,1 %, має дуже вузьку основу в піраміді. Це свідчить про низький рівень народжуваності та потенційне зменшення трудових ресурсів у майбутньому. Чоловіків у цій категорії дещо більше (7,2 %) порівняно з жінками (6,9 %), однак різниця несуттєва.

Найбільше гендерне розшарування спостерігається у віковій групі 65 років і старші, яка охоплює 20,9 % населення. Тут частка жінок (13,4 %) значно переважає чоловічу (7,4 %), що пов'язано з вищою тривалістю життя жінок.

Така демографічна картина вказує на старіння нації та необхідність посилення соціальної політики щодо літніх людей, зокрема у сфері пенсійного забезпечення та охорони здоров'я.

Загалом, піраміда засвідчує демографічні виклики, з якими стикається Литва: скорочення чисельності молоді, переважання осіб старшого віку та гендерний дисбаланс у старшій віковій групі. Ці особливості потребують адаптації соціально-економічної стратегії до нових демографічних умов.

2.4. Територіальні особливості населення Литви

Сучасна демографічна ситуація в Литві характеризується глибокими трансформаціями, які супроводжуються тривалим природним скороченням населення, старінням демографічної структури та підвищенням навантаження на працездатне населення. Основні показники народжуваності, смертності та демографічного навантаження свідчать про наявність негативних тенденцій, що охоплюють усі повіти країни без винятку. Такі процеси є наслідком як об'єктивних історичних і соціально-економічних змін, так і зниження рівня народжуваності на тлі зростання тривалості життя. Дослідження цих показників дозволяє виявити регіональні відмінності у демографічному розвитку та окреслити найбільш проблемні зони з точки зору демографічної стабільності.

Основні показники коефіцієнту природного скорочення та кількості народжених та померлих свідчать про негативні демографічні тенденції, які охоплюють усю країну без винятку.

У всіх 10 повітах Литви спостерігається природне скорочення населення, тобто кількість смертей перевищує кількість народжених. Найменше скорочення зафіксовано у Вільнюському повіті (-3,5%), що зумовлено вищим рівнем народжуваності (7,27%) порівняно з іншими регіонами. Попри це, навіть у столиці країни демографічний баланс залишається негативним (рис. 2.12).

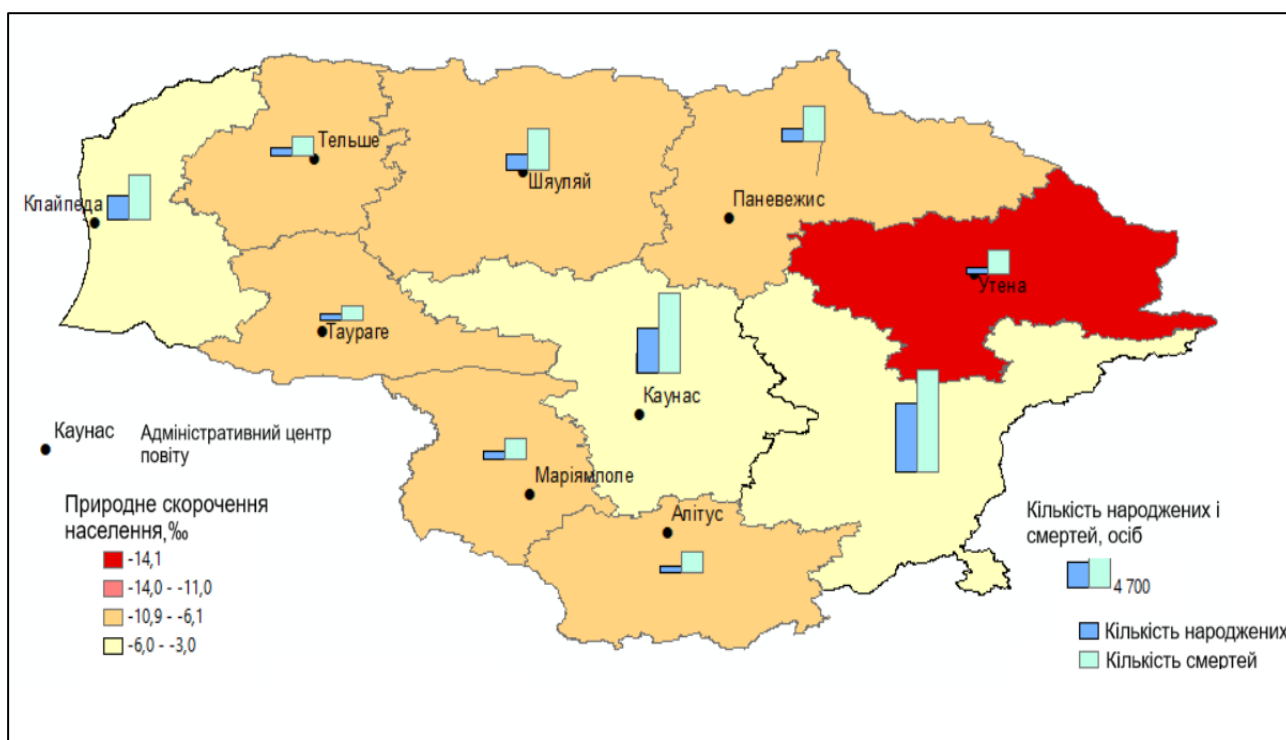

Рис. 2.12. Природне скорочення населення за регіонами Литви (складено автором за даними [33])

Найгірша ситуація – в Утенському повіті, де коефіцієнт природного скорочення становить $-14,1\%$, що пояснюється критично низьким рівнем народжуваності ($4,63\%$) і найвищим серед усіх повітів рівнем смертності ($18,73\%$). Подібна демографічна картина характерна і для Паневежиського, Алітуського, Маріямпольського та Шяуляйського повітів, де коефіцієнти природного скорочення перевищують -9% .

У Каунаському та Клайпедському повітах спостерігаються помірніші темпи скорочення (від $-5,4\%$ до $-5,6\%$), однак це не компенсує загальну негативну динаміку. Лише Тауразький повіт має порівняно низький абсолютний показник скорочення населення (-731 осіб), хоча у відносному значенні ($-8,13\%$) ситуація залишається складною.

Показники коефіцієнту демографічного навантаження населення працездатного віку та питомої ваги населення різних вікових груп свідчать про старіння населення, зниження частки дітей та високе навантаження на працездатну частину суспільства.

У більшості повітів переважає населення працездатного віку (15–64 років), частка якого коливається від 63,9 % до 66,3 %. Найвищу питому вагу має Вільнюський повіт, що свідчить про його роль як привабливого регіону для молоді та осіб активного трудового віку (рис. 2.13).

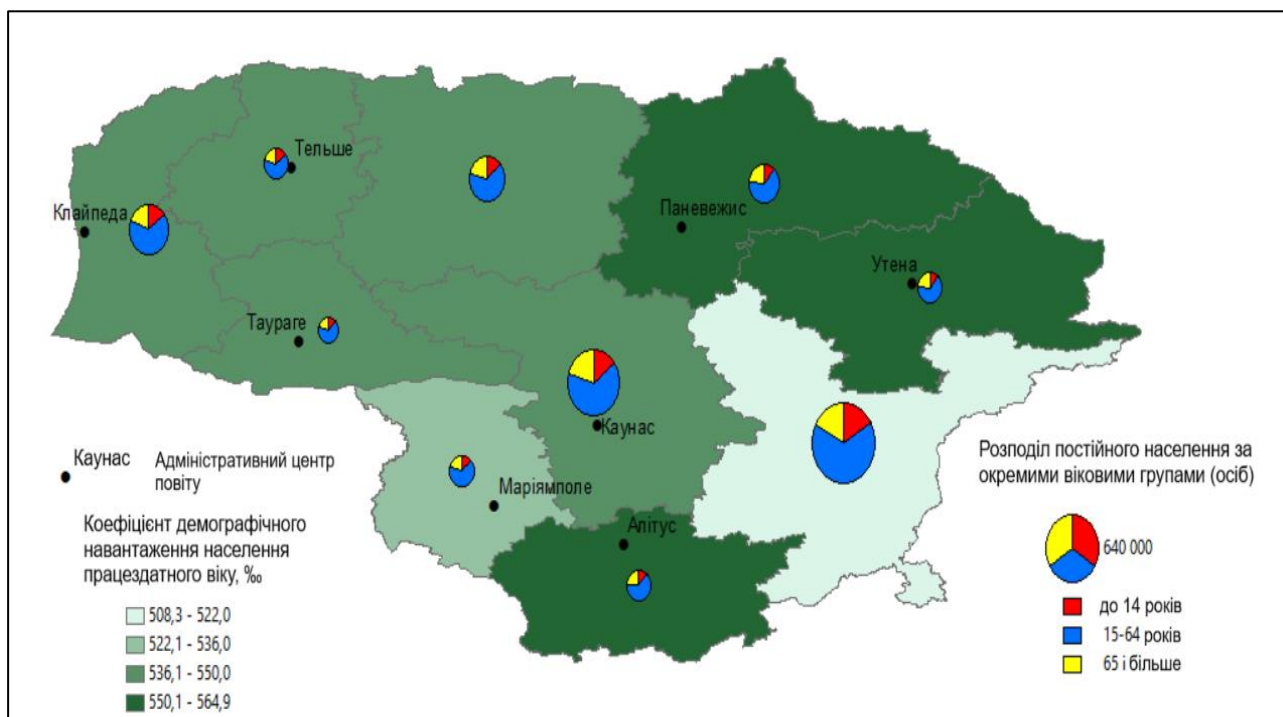

Рис. 2.13. Демографічне навантаження у розрізі повітів Литви у 2024 р. (складено автором за даними [33])

Водночас частка населення віком до 14 років є відносно низькою: найвищий показник у Вільнюському повіті (16,2 %), найнижчий – в Утенському повіті (10,8 %). Це вказує на низьку народжуваність і зменшення чисельності молодого покоління в слабоурбанізованих регіонах.

Найвищу частку осіб віком 65 років і старше має Утенський повіт – 24,8 %, що також корелює з найвищим коефіцієнтом навантаження населенням старше працездатного віку (385,1‰). Для порівняння, у Вільнюському повіті цей показник становить 264,0‰. Це означає, що в регіонах із вищим рівнем урбанізації спостерігається кращий віковий баланс, хоча і там старіння населення поступово зростає.

Коефіцієнт демографічного навантаження загалом коливається від 508,3‰ до 564,9‰, тобто на кожні 1000 осіб працездатного віку припадає понад 500 осіб непрацездатного віку. Це створює потенційні ризики для економічної стабільності та пенсійної системи.

Аналіз показників природного руху населення та демографічного навантаження підтверджує наявність стійких негативних демографічних тенденцій у Литві. Усі повіти країни демонструють природне скорочення населення, що зумовлене низьким рівнем народжуваності та зростаючою смертністю, особливо серед літніх осіб. Найбільш критичним є становище в Утенському повіті, де поєднуються найнижчі показники народжуваності та найвищі рівні смертності. Крім того, зменшення частки дітей у структурі населення та високий рівень демографічного навантаження на працездатне населення свідчать про поглиблення процесів старіння суспільства. Така ситуація створює серйозні виклики для системи охорони здоров'я, соціального захисту та економіки загалом, вимагаючи посиленої уваги з боку державної політики та спрямованих дій щодо пом'якшення демографічної кризи.

РОЗДІЛ 3. СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДЕМОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ ЛИТВИ

3.1. Групування регіонів Литви за особливостями демографічних процесів

Для всебічного аналізу демографічної ситуації в Литві було здійснено кластеризацію повітів за методом Варда на основі комплексного набору показників, що відображають як динамічні, так і структурні характеристики населення. До набору використовуваних індикаторів увійшли коефіцієнт народжуваності, смертності, природного приросту/скорочення, питома вага різних вікових груп (діти, працездатне та старше населення), коефіцієнти демографічного навантаження, рівень урбанізації, частка сільського населення та густота населення. Такий підхід забезпечив цілісне бачення демографічного стану в регіонах, дозволивши виявити глибші просторові закономірності та відмінності. Результатом стало виокремлення трьох груп регіонів із подібними демографічними характеристиками, що підтверджено як дендрограмою, так і картографічною інтерпретацією отриманих кластерів (рис. 3.1, 3.2).

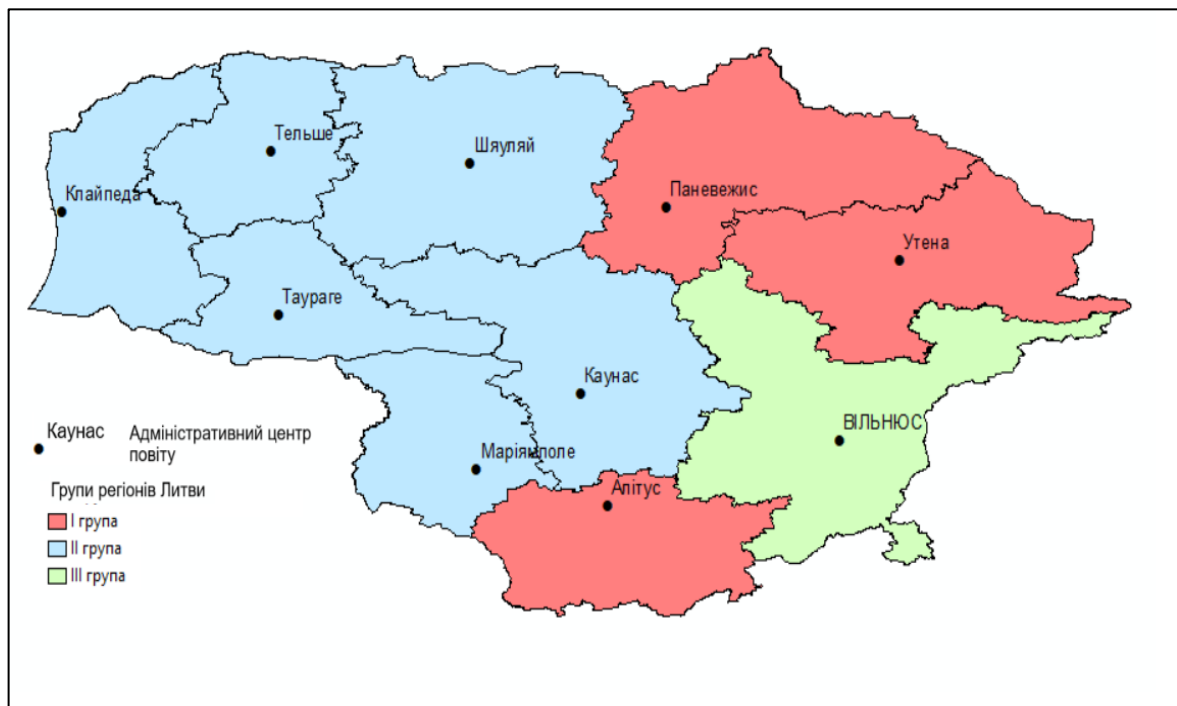

Рис. 3.1. Групування регіонів Литви за показниками демографічного розвитку (складено автором за даними [33])

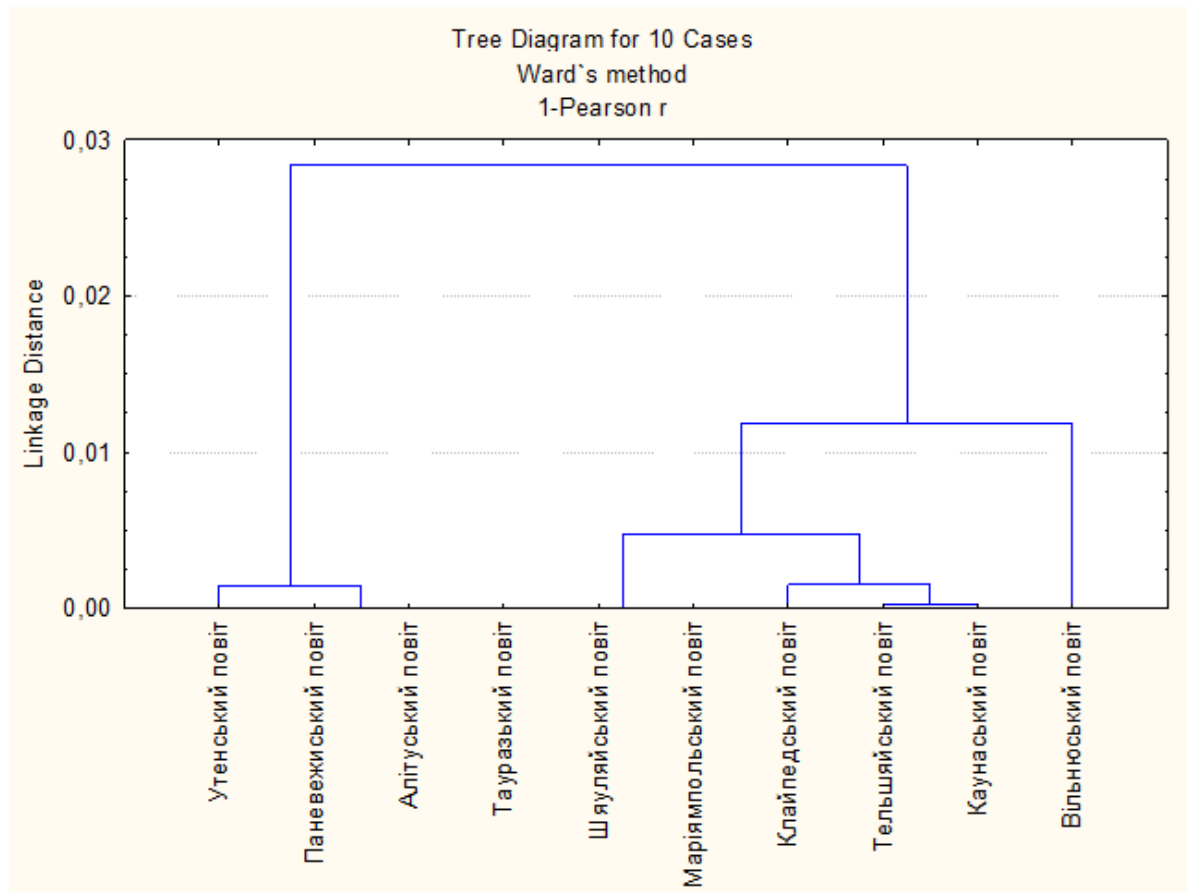

Рис. 3.2. Дендрограма груп регіонів Литви за показниками демографічного розвитку (складено автором за даними [33])

Перша група охоплює найбільш демографічно несприятливі регіони, які вирізняються критичним старінням населення, низьким рівнем народжуваності, високими показниками смертності та значним природним скороченням (Утенський, Паневежиський та Алітуський повіти). Також для цієї групи характерні найбільші значення коефіцієнтів демографічного навантаження, особливо з боку осіб старшого віку, що є наслідком значної питомої ваги осіб віком понад 65 років. Рівень урбанізації в цих регіонах зазвичай є низьким, а частка сільського населення — високою, що свідчить про збереження традиційного типу розселення та недостатню динаміку соціально-економічного розвитку. Мала частка дітей у загальній структурі населення свідчить про тривалий період зниження народжуваності, що в довгостроковій перспективі загрожує подальшою деградацією демографічного потенціалу.

Друга група об'єднує регіони з дещо стабільнішим демографічним профілем (Таурагський, Шяуляйський, Каунаський, Клайпедський, Маріямпольський, Тельшайський повіти). Хоча ці повіти також характеризуються природним скороченням населення, його темпи тут є менш інтенсивними. Вікова структура в цих регіонах більш збалансована: помітна частка дітей і дещо нижча частка осіб похилого віку порівняно з першою групою. Коефіцієнти демографічного навантаження тут мають середні значення, що свідчить про відносно стабільну працездатну основу. Крім того, ці регіони мають вищий рівень урбанізації, краще розвинену інфраструктуру та вищу густоту населення. Це дає їм певні переваги для стримування депопуляційних процесів, однак для досягнення демографічної стабільності потрібна активна підтримка на рівні державної політики.

Окремо виділено третю групу, яку представляє лише один регіон — Вільнюський повіт. Цей регіон суттєво відрізняється за всіма ключовими демографічними індикаторами. Саме тут фіксується найвища народжуваність, найнижче природне скорочення населення та найвища питома вага дітей у структурі населення. Рівень урбанізації є максимальним серед усіх регіонів країни, а густота населення суттєво перевищує середні значення по Литві. Висока частка населення працездатного віку, а також відносно низьке навантаження з боку осіб похилого віку формують сприятливу демографічну ситуацію. Проте навіть тут зберігається загальна негативна тенденція — природне скорочення, що свідчить про системність демографічної кризи в країні.

Таким чином, кластерний підхід дозволив не лише простежити регіональні особливості демографічних процесів, а й окреслити пріоритетні напрями для регіональної політики — від стабілізації ситуації в центрі країни до збереження життєздатності периферійних територій. Отримані результати є важливим аналітичним інструментом для обґрунтування соціально-демографічних стратегій національного та місцевого рівня, включаючи

політики підтримки народжуваності, активного старіння, розвитку регіональної інфраструктури та зменшення демографічної нерівності між повітами.

3.2. Демографічні проблеми у Литві

Демографічна ситуація в Литовській Республіці протягом останніх трьох десятиліть характеризується низкою серйозних проблем, які мають як кількісний, так і якісний вимір. До основних демографічних викликів країни належать: скорочення чисельності населення, старіння населення, високий рівень еміграції, низький рівень народжуваності, а також нерівномірність територіального розміщення населення (рис. 3.3).

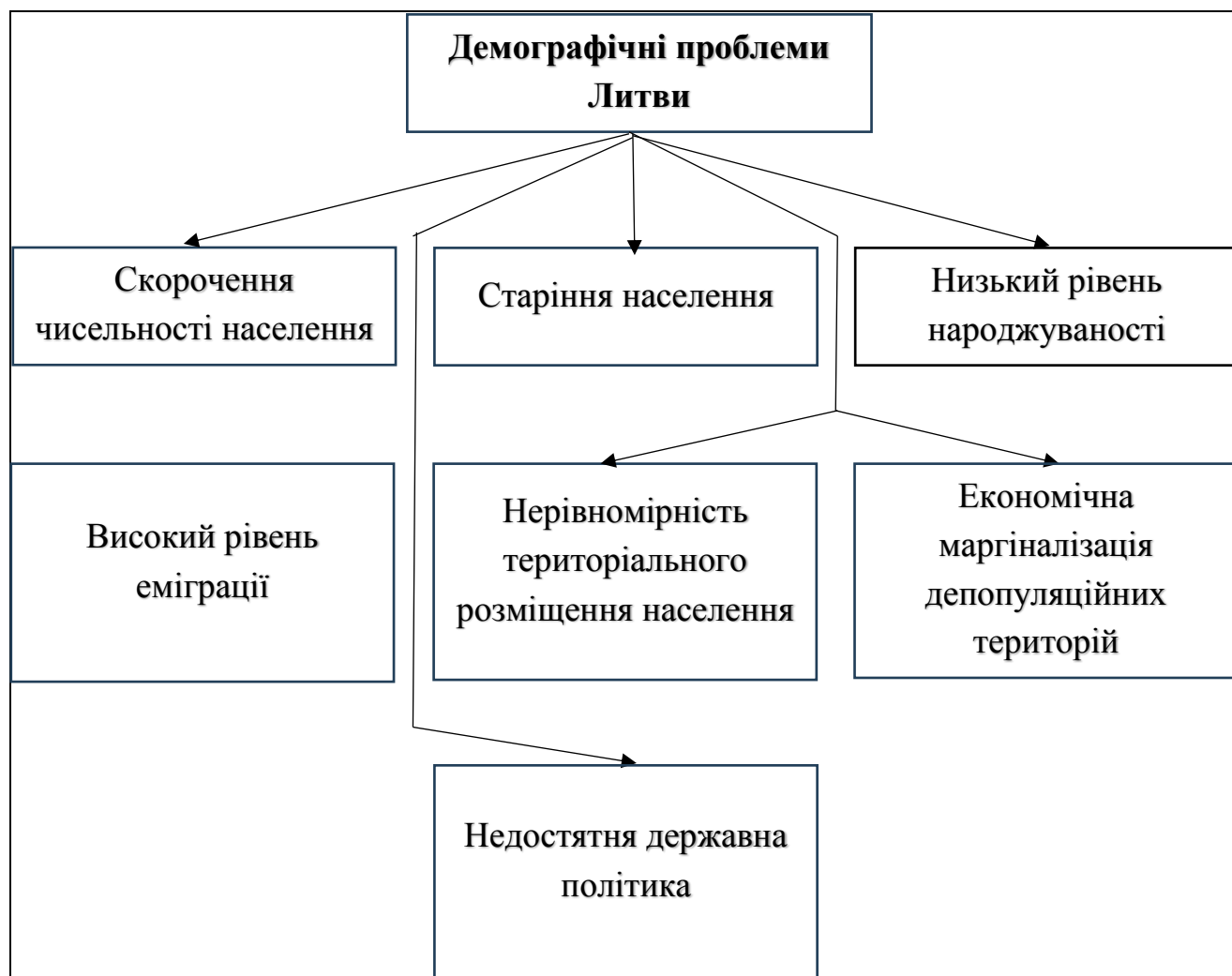

Рис. 3.3. Демографічні проблеми Литви

1. Скорочення чисельності населення

Після здобуття незалежності в 1990-х роках, Литва вступила в період депопуляції. З пікового значення понад 3,7 млн осіб у 1992 році, чисельність населення скоротилася до 2,9 млн у 2024 році. Це зменшення майже на 22% за 30 років стало результатом як природного скорочення (перевищення смертності над народжуваністю), так і масштабної еміграції, особливо серед молоді. За прогнозами, до 2050 року чисельність населення може зменшитися ще на 20% [35].

2. Старіння населення

Демографічна піраміда Литви демонструє регресивний тип структури: основну частину населення становлять особи віком 45 років і старше. Понад 20% населення становлять особи пенсійного віку, що свідчить про прогресуюче старіння суспільства. Це створює додаткове навантаження на соціальні та медичні системи країни. Зменшення частки працездатного населення загрожує економічному розвитку та стійкості пенсійної системи. Очікується, що до 2045 року витрати, пов'язані зі старінням населення, зростуть на 3,6% ВВП, переважно через фінансування пенсій [35].

Частка людей віком 65 років і більше перевищує 20%, що створює високе навантаження на соціальні системи: пенсійну, охорону здоров'я, догляд за людьми похилого віку. У багатьох депопуляційних районах частка осіб похилого віку перевищує 20–25%. Молодь масово виїжджає до міст або за кордон, залишаючи "старіючі" території. Водночас питома вага молоді (0–14 років) не перевищує 14%, що вказує на загрозу майбутнього скорочення трудових ресурсів [39].

3. Низький рівень народжуваності

Протягом останніх десятиліть Литва демонструє один із найнижчих показників народжуваності в Європі. У 2023 році коефіцієнт народжуваності становив близько 9,5‰, що є недостатнім для простого відтворення населення (необхідний рівень – 2,1 дитини на одну жінку, у Литві – близько 1,5). Серед

причин – економічна нестабільність, урбанізація, зростання віку вступу в шлюб, трудова міграція молодих жінок, зміна ціннісних орієнтацій [35].

Коефіцієнт народжуваності в Литві залишається одним з найнижчих у ЄС. У 2022 році середній показник становив 1,27 дитини на одну жінку, що значно нижче за рівень, необхідний для простого відтворення населення (2,1). Щороку народжується близько 22 тис. дітей, тоді як смертність сягає 40 тис. осіб, що призводить до негативного природного приросту [36].

4. Високий рівень еміграції

Масова еміграція стала однією з головних проблем для Литви після вступу до Європейського Союзу в 2004 році. Сотні тисяч громадян залишили країну у пошуках вищих зарплат і кращих умов життя, переважно в Німеччину, Ірландію, Великобританію та скандинавські країни. Найчастіше емігрує молодь працездатного віку, що посилює проблему старіння населення та знижує потенціал відтворення.

Основним чинником скорочення населення є тривала еміграція, особливо серед молоді віком 25–35 років. Після вступу до ЄС у 2004 році та під час економічної кризи 2008 року спостерігалися хвилі еміграції, коли щорічно країну залишали до 90 тис. осіб. Незважаючи на зменшення темпів виїзду внаслідок Brexit та пандемії COVID-19, щороку Литву продовжують залишати близько 15–20 тис. громадян.

Еміграція є основним чинником скорочення населення: за останні десятиліття вона становила близько 80% загального зменшення чисельності населення. Литовці переважно виїжджають до Західної Європи в пошуках кращих економічних можливостей [37].

5. Нерівномірність територіального розміщення населення

Відбувається демографічна поляризація території: зростання населення та урбанізація у Вільнюському повіті супроводжуються значним скороченням у віддалених та сільських регіонах, особливо в Утенському, Тауразькому, Шяуляйському повітах. Це веде до занепаду місцевої інфраструктури, втрати людського капіталу та соціально-економічної маргіналізації окремих територій.

Депопуляція є територіально нерівномірною. Найбільші втрати спостерігаються у периферійних, сільських районах, особливо в північно-східних та південних частинах країни.

Великі міста, зокрема Вільнюс і Каунас, зберігають відносну стабільність або зростають за рахунок внутрішньої міграції.

6. Економічна маргіналізація депопуляційних територій

Втрата населення супроводжується економічним занепадом: закриттям підприємств, зменшенням доступу до послуг, деградацією інфраструктури.

Це створює порочне коло: депопуляція → економічний спад → ще більша депопуляція.

7. Недостатня державна політика

Хоча литовські урядові кола визнають депопуляцію серйозною загрозою, ефективна політика для протидії цим негативним тенденціям досі не реалізована. Сім'ї відзначають відсутність фінансових стимулів, якісної освіти для дітей, медичної допомоги та житлової політики, орієнтованої на сім'ї. Зусилля щодо стримування еміграції виявилися неефективними, частково через недостатню підтримку, надану тим, хто повертається.

Daugirdas V., Pociūtė-Sereikienė G. (2018) вказують на потребу комплексної стратегії регіонального розвитку, що має враховувати демографічні тренди, зміцнювати місцеву економіку та створювати стимули для повернення населення [22].

Демографічна ситуація в Литві протягом останніх трьох десятиліть свідчить про глибоку та комплексну кризу, що охоплює всі ключові аспекти: скорочення чисельності населення, старіння суспільства, надзвичайно високий рівень еміграції, критично низьку народжуваність та різку територіальну диспропорцію. Сукупність цих факторів посилює соціальні та економічні ризики, створює загрозу довгостроковій стійкості країни та вимагає негайної реалізації ефективної державної демографічної політики, орієнтованої на підтримку сімей, стимулювання народжуваності, повернення емігрантів та розвиток периферійних регіонів.

3.3. Заходи геодемографічної політики у Литві

У відповідь на глибоку демографічну кризу, що характеризується тривалим скороченням чисельності населення, низьким рівнем народжуваності, високими міграційними втратами та старінням населення, Литва реалізує багатовекторну геодемографічну політику. Основна мета цієї політики полягає у стабілізації демографічної динаміки, покращенні структури населення за віком і статтю, а також у зниженні ризиків, пов'язаних із депопуляційними тенденціями. Водночас ефективність вжитих заходів залишається частково обмеженою як через внутрішні економічні бар'єри, так і внаслідок дії зовнішніх глобальних процесів, серед яких — посилення конкуренції за трудові ресурси, відкритість європейського ринку праці та зростаюча мобільність молодого населення.

Серед основних заходів геодемографічної політики можна назвати заходи, спрямовані на стимулювання народжуваності та підтримку сімей із дітьми, управління міграційними процесами, політика щодо старіння населення, врахування територіального виміру демографічних процесів (рис. 3.4).

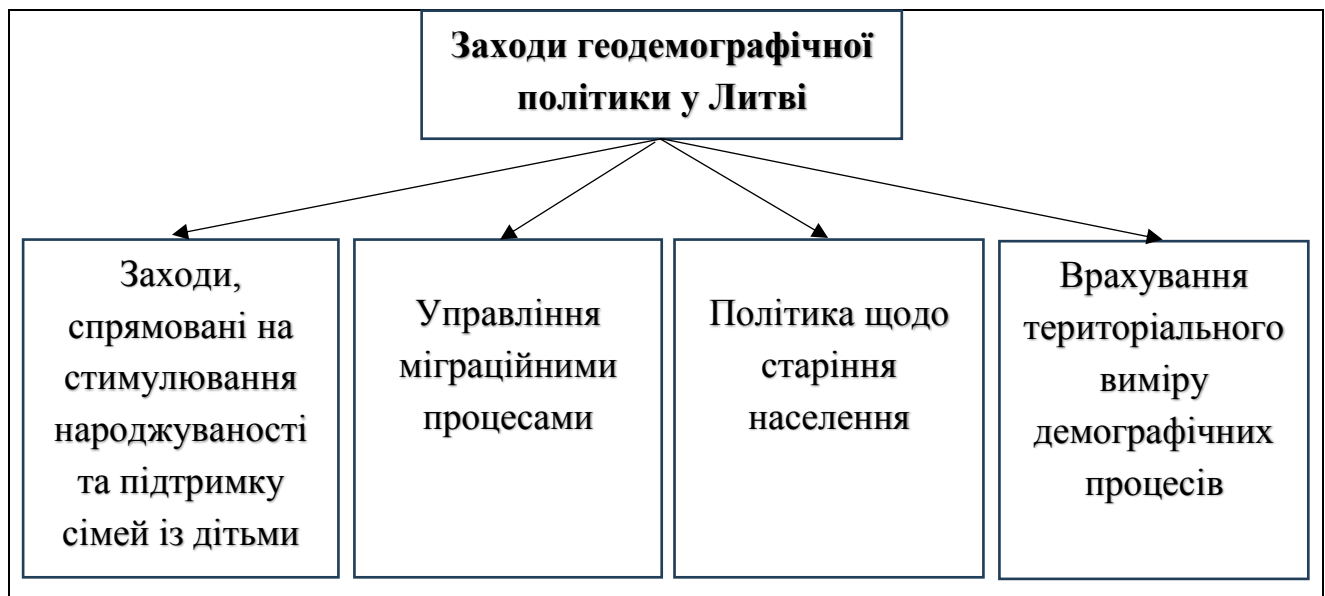

Рис. 3.4. Заходи геодемографічної політики у Литві

Серед ключових напрямів демографічної політики Литви чільне місце посідають *заходи, спрямовані на стимулювання народжуваності та підтримку сімей із дітьми*. Держава реалізує цілісну систему матеріального та соціального забезпечення, яка охоплює щомісячні виплати на дитину, розмір яких у 2024 році становить близько 85 євро, з можливістю додаткових доплат для малозабезпечених і багатодітних родин [31]. Особливу увагу приділено формуванню сприятливого середовища для поєднання професійної діяльності та сімейних обов'язків, що зумовлює активну політику у сфері розвитку дошкільної інфраструктури. Розширення мережі дитячих садків, особливо в урбанізованих районах, має на меті зменшити навантаження на батьків і сприяти залученню жінок до ринку праці [25]. У межах підтримки батьківства діє система декретних і батьківських відпусток, що є однією з найщедріших у Європі — тривалість таких відпусток може сягати до 18 місяців із компенсацією понад 77% середньої заробітної плати або до 24 місяців з поступовим зниженням рівня виплат [24]. Додатковим інструментом підтримки є програми доступного кредитування на житло, орієнтовані передусім на молоді сім'ї, з особливим акцентом на ті регіони, де спостерігаються негативні демографічні тенденції [28]. У комплексі ці заходи покликані не лише підтримати народжуваність, але й створити стійку соціальну основу для сімейного життя у довгостроковій перспективі.

Управління міграційними процесами виступає одним із пріоритетних напрямів сучасної демографічної політики Литви, що зумовлено тривалим негативним сальдо міграції та значними людськими втратами внаслідок еміграції. В умовах хронічного відтоку населення держава намагається не лише стримувати зовнішню міграцію, а й заохочувати повернення громадян, які виїхали за кордон. З 2018 року у цьому напрямі активно функціонує національна програма «I Choose Lithuania» (*Aš renkuosi Lietuvą*), яка передбачає надання інформаційної та консультаційної підтримки литовцям, що розглядають можливість репатріації [24]. Водночас здійснюється розробка

механізмів економічної та соціальної реінтеграції репатріантів, що включає доступ до ринку праці, соціальних послуг та адаптаційної інфраструктури.

У контексті демографічного дефіциту працездатного населення держава також приділяє увагу притягненню іноземних трудових ресурсів. Політика у цій сфері передбачає спрощення процедур отримання дозволів на проживання і працевлаштування, зокрема для громадян країн Східної Європи, з якими Литва має історико-культурну спорідненість, таких як Україна, Білорусь і Грузія [24]. Це дозволяє оперативно реагувати на потреби ринку праці без істотного посилення соціальної напруги.

Зростає значення інтеграційних заходів, спрямованих на забезпечення ефективної участі мігрантів у житті литовського суспільства. Впроваджуються навчальні програми з литовської мови та культури, а також пілотні ініціативи з соціальної адаптації в місцевих громадах, які включають підтримку у працевлаштуванні, освітню орієнтацію та знайомство з правовими й побутовими нормами країни [20]. Такий комплексний підхід до управління міграцією дозволяє зменшити демографічні ризики, зберегти соціальну згуртованість і підтримати економічну стабільність у довгостроковій перспективі.

В умовах прискореного старіння населення Литви, яке супроводжується зростанням частки осіб пенсійного віку та зниженням демографічного навантаження на працездатне населення, державна геодемографічна політика акцентує увагу на формуванні *політики щодо старіння населення*. Одним із центральних напрямів цієї стратегії є реформа пенсійної системи, яка передбачає впровадження трирівневої моделі: державної, обов'язкової накопичувальної та добровільної складової. Такий підхід спрямований на зменшення тиску на державний бюджет, одночасно підвищуючи індивідуальну відповідальність громадян за забезпечення власної фінансової стабільності у старшому віці [28].

Поряд із фінансовими механізмами велике значення має сприяння продовженню економічної активності осіб передпенсійного та пенсійного віку.

У цьому контексті реалізується програма «Active Ageing», яка передбачає запровадження гнучких форм зайнятості, стимулювання часткової зайнятості та створення умов для тривалішого перебування літніх людей на ринку праці [24]. Це сприяє як збереженню їхнього соціального статусу, так і поліпшенню добробуту.

Зростає також роль соціальних та медичних послуг, орієнтованих на потреби старшого покоління. Уряд інвестує в розбудову інфраструктури геріатричної допомоги, створення центрів денного догляду та впровадження системи домашніх сервісів, що дозволяють особам похилого віку залишатися у звичному соціальному середовищі, зберігаючи гідний рівень життя [28]. У поєднанні ці заходи формують адаптивну модель демографічної відповіді на виклики старіння, що поєднує фінансову сталість, соціальну інтеграцію та підтримку активного довголіття [32].

Важливим складником геодемографічної політики Литви є **врахування територіального виміру демографічних процесів**, зокрема просторових диспропорцій між великими урбанізованими центрами та периферійними регіонами. Внутрішня міграція, яка спричиняє концентрацію населення в столичному регіоні та поступове знелюднення окремих районів країни, актуалізує необхідність просторово диференційованих підходів у реалізації демографічної політики. Відповідно до принципів децентралізації, органи місцевого самоврядування отримують можливість розробляти локальні ініціативи, що спрямовані на покращення демографічної ситуації у конкретних громадах [31].

У ряді самоврядувань, зокрема у Шяуляйському та Тауразькому повітах, упроваджуються місцеві програми матеріального стимулювання народжуваності, що передбачають одноразові виплати при народженні дитини, а також пільгові умови для молодих родин при придбанні житла [26]. Такі заходи спрямовані на утримання молодого населення в регіонах із вираженою депопуляційною динамікою та створення сприятливого середовища для довгострокового проживання.

Крім фінансових стимулів, суттєвим елементом територіального аспекту демографічної політики є інфраструктурні інвестиції. Особливу увагу приділяють покращенню транспортної доступності віддалених населених пунктів, розвитку соціальної інфраструктури та підтримці малого і середнього бізнесу, що має забезпечити зростання економічної привабливості периферійних територій і стримувати надмірну міграцію до Вільнюса та інших великих міст [28]. Такий комплексний просторовий підхід дозволяє забезпечити більш збалансований регіональний розвиток і підвищити стійкість демографічної структури країни.

Таким чином, геодемографічна політика Литви базується на інтегрованому підході, що поєднує економічні, соціальні та міграційні інструменти. Водночас її ефективність обмежується через нестачу довгострокового бачення, нестабільність політичної підтримки та повільність у впровадженні реформ. Для досягнення демографічної стабільності країна потребує більш активної регіональної політики, а також переосмислення державного підходу до питань сім'ї, міграції та старіння.

ВИСНОВКИ

В процесі дослідження були зроблені наступні висновки:

Розгляд понятійно-термінологічного апарату є ключовим етапом у вивченні демографічних процесів, оскільки чітке розуміння базових термінів забезпечує точність аналізу та інтерпретації даних. Визначення таких понять, як народжуваність, смертність, природний рух, демографічна ситуація та рух населення, формує теоретичну основу для дослідження змін у структурі населення. Історичний розвиток демографії як науки свідчить про її міждисциплінарний характер та значущість у вивченні соціально-економічних явищ. Розмежування типів населення, а також аналіз статево-вікової структури дозволяють глибше зрозуміти чинники, що впливають на відтворення та динаміку населення. Таким чином, понятійна чіткість є необхідною умовою для формування об'єктивних висновків і прогнозів у сфері демографічного аналізу.

Демографічні процеси формуються під впливом комплексу взаємопов'язаних чинників, серед яких провідну роль відіграють соціально-економічні, природні, культурні, психологічні, релігійні та етнічні аспекти. Вони визначають рівень народжуваності, смертності, міграції та структурні зміни населення. Особливу увагу слід приділити впливу рівня добробуту, медичного обслуговування, зайнятості, освіти, положення жінки в суспільстві, а також культурних та релігійних настанов, які зумовлюють репродуктивну поведінку населення. Крім того, значний вплив мають демографічні характеристики самого населення – статево-вікова структура та тип розселення. Розуміння й урахування цих факторів є необхідною умовою для здійснення ефективного демографічного прогнозування та реалізації державної політики, спрямованої на стабілізацію чисельності населення та забезпечення сталого соціально-економічного розвитку.

Демографічні показники є фундаментальним інструментом для оцінки чисельності, структури та динаміки населення, а також для аналізу соціально-економічних процесів у суспільстві. Абсолютні й відносні показники, зокрема

чисельність населення, коефіцієнти народжуваності, смертності, природного приросту, демографічного навантаження та питома вага вікових груп, дозволяють отримати цілісну картину демографічної ситуації. Візуальні методи, такі як статево-вікові піраміди, наочно відображають зміни в структурі населення й допомагають виявити довгострокові тенденції. Сукупне використання цих показників дає змогу не лише аналізувати поточні процеси, але й здійснювати демографічне прогнозування та планування, що є важливим для формування ефективної державної політики в галузі соціального забезпечення, охорони здоров'я, освіти та економіки.

Комплексне дослідження демографічних процесів вимагає чітко структурованого алгоритму, який охоплює всі ключові етапи наукового аналізу — від визначення об'єкта дослідження до формування висновків та рекомендацій. Послідовне проходження підготовчого, інформаційного, аналітичного, синтетичного, узагальнюючого та завершального етапів забезпечує логіку, повноту й достовірність результатів. Використання широкого спектра методів — загальнонаукових (аналіз, синтез, формалізація, моделювання) та конкретно-наукових (картографічний, порівняльно-географічний, кластерний аналіз) — дозволяє не лише описати, але й глибоко проаналізувати просторові та структурні особливості демографічних явищ. Такий міждисциплінарний підхід сприяє формуванню науково обґрунтованих висновків та практичних рекомендацій для вдосконалення демографічної політики.

Литва — пострадянська країна з вигідним розташуванням у північно-східній Європі, яка після переходу до ринкової економіки та вступу до ЄС зазнала суттєвих демографічних змін: еміграції, старіння населення та зниження народжуваності. Вона має розвинену економіку, активну зовнішню торгівлю та інтегрована у міжнародні структури, однак стикається з соціальними викликами. Це зумовлює складний демографічний фон, важливий для аналізу та планування державної політики.

Розселення населення в Литві характеризується просторовою нерівномірністю та виразною урбанізацією. Найвища густина населення та рівень урбанізації спостерігаються у Вільнюському, Каунаському та Клайпедському повітах — ключових економічних і адміністративних центрах. Натомість периферійні регіони, наприклад-Таурагський і Утенський повіти, мають низьку густоту населення та переважно аграрний характер. Загалом у містах проживає понад 67 % населення, однак зберігається регіональна диспропорція, що потребує збалансованої державної політики для вирівнювання соціально-економічного розвитку територій.

Населення Литви протягом останніх десятиліть зазнало суттєвих змін: зростання в повоєнний період змінилося стрімким скороченням після 1990-х років через еміграцію, низьку народжуваність і зростання смертності. Спостерігається стабільна урбанізація — 67,5 % населення проживає в містах. Природний приріст із початку 1990-х є від'ємним, що зумовлює депопуляцію. Хоча тривалість життя поступово зростає (у 2024 році — 76,2 роки), спостерігається чітке старіння населення. Статеві-вікова структура має регресивний характер, із домінуванням осіб старшого віку, особливо жінок. Така динаміка вимагає адаптації державної соціально-економічної політики до умов демографічного спаду.

Демографічна ситуація в усіх регіонах Литви характеризується природним скороченням населення, старінням та зростанням демографічного навантаження. Найменші втрати спостерігаються у Вільнюському повіті, а найгірша ситуація — в Утенському, де фіксуються найнижча народжуваність і найвища смертність. У більшості регіонів частка осіб працездатного віку перевищує 63 %, однак зростає питома вага людей старшого віку. Коефіцієнти демографічного навантаження перевищують 500%, що створює ризики для економіки та соціальної сфери. Ці територіальні диспропорції потребують активної демографічної політики для пом'якшення кризи.

Проведене кластерне групування регіонів Литви на основі узагальнених демографічних індикаторів дозволило виявити просторову неоднорідність

демографічної ситуації в країні та сформувані структуроване уявлення про характерні типи демографічного розвитку в окремих повітах. Застосування методу Варда забезпечило науково обґрунтовану типологізацію, яка виокремлює три принципово різні групи: регіони з критичними демографічними ризиками, території з відносно стабільною ситуацією та унікальний за своїми характеристиками Вільнюський повіт. Таке розмежування є вагомим аналітичною основою для подальшої розробки територіально орієнтованих демографічних стратегій, що враховують специфіку локальних викликів та потенціалу. Особливого значення ці результати набувають у контексті необхідності подолання структурної депопуляції, запобігання посиленню соціально-економічної маргіналізації периферії та забезпечення збалансованого регіонального розвитку.

Аналіз демографічної ситуації в Литві свідчить про наявність глибокої системної кризи, що проявляється у стійкому скороченні чисельності населення, регресивній віковій структурі, високому рівні еміграції, критично низькій народжуваності та територіальній поляризації. Сукупна дія цих чинників формує негативну динаміку відтворення населення, що загрожує не лише соціально-економічному розвитку країни, а й її демографічній життєздатності в довгостроковій перспективі. Особливу загрозу становить поєднання старіння населення з втратою працездатного контингенту через еміграцію, що посилює тиск на пенсійну та медичну системи. Територіальні диспропорції лише ускладнюють ситуацію, спричиняючи деградацію інфраструктури в депопуляційних регіонах та поглиблюючи соціальну маргіналізацію периферій. Відсутність комплексної, скоординованої та довготривалої державної демографічної політики лише посилює зазначені виклики.

Аналіз заходів геодемографічної політики Литви свідчить про наявність широкого спектра інструментів, спрямованих на протидію демографічній кризі в її багатовимірному прояві. На державному рівні сформовано цілісну систему підтримки народжуваності, управління міграційними процесами, адаптації до

старіння населення та регіональної диференціації демографічних викликів. Упроваджені програми з підтримки сімей, інтеграції мігрантів, розвитку геріатричних послуг і стимулювання розвитку периферій демонструють прагнення до формування стійкої демографічної структури. Однак, попри позитивні зрушення, ефективність реалізованих заходів залишається обмеженою через зовнішні міграційні виклики, економічну конкуренцію в ЄС, інерційність адміністративної системи та недостатню узгодженість між секторальними політиками. Для досягнення реальних змін необхідна глибша інтеграція геодемографічних цілей у стратегії національного розвитку, посилення державної підтримки на регіональному рівні та створення довгострокової інституційної бази для моніторингу й корекції демографічної політики.

- 84%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0-
%D1%81%D0%B8%D1%82%D1%83%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F-
%D0%B2-%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%BE/
9. Литва, Литовська республіка / О. П. Кушнірук // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. – Режим доступу : <https://esu.com.ua/article-55047>
 10. Литва. Туристичний оператор «Круїз 2000». – Режим доступу: <http://kruiz2000.com/lithuania.php>
 11. Методичні вказівки до практичних занять з теми : «Методика вивчення демографічних показників» для самостійної підготовки до практичних занять із дисципліни «Пропедевтика громадського здоров'я» / укладачі: В.А. Сміянов, О.І Сміянова. – Суми: Сумський державний університет, 2018. – 40 с.
 12. Немець Л. М., Сегіда К. Ю. Географія населення: українсько-російсько-англійський словник термінів та понять: навчальний посібник – Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2011. – 144 с.
 13. Немець Л. М., Сегіда К. Ю., Немець К. А. Демографічний розвиток Харківського регіону: монографія / Л. М. Немець, К. Ю Сегіда, К. А. Немець. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 200 с.
 14. Пальян З. О. Демографічна статистика: Навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни / З. О. Пальян. – К.: КНЕУ, 2003. –
 15. Прибиткова І. М. Основи демографії: Посібник для студентів гуманітарних і суспільних факультетів вищих навчальних закладів / - К.: АртЕк, 1995. – 256 с.
 16. Тібінка Х. Організація адміністративно-територіального устрою та місцевого самоврядування Литовської республіки. UPLAN. Режим доступу: <https://uplan.org.ua/analytics/orhanizatsiia-administratyvno-terytorialnoho-ustroiu-ta-mistsevoho-samovriaduvannia-lytovskoi-respubliky/>

- 17.Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики : [навч. посібник для студ. географічних спеціальностей вищ. навч. закладів] / О. Г. Топчієв. – Одеса : Астропринт, 2005. – 632 с.
- 18.Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії : підручник / О. І. Шаблій. – Львів: Вид. центр ЛНУ, 2003. – 444 с.
- 19.Яворська В. В. Геодемографічні процеси і геодемографічні райони Українського Причорномор'я: Методологічні і методичні проблеми: Монографія / В. В. Яворська. – Одеса: Астропринт, 2007. – 208 с.
- 20.Caldwell J.C. Toward A Restatement of Demographic Transition Theory // Population and Development Review, 1976 Vol. 2, n° 3-4 (Sep.–Dec., 1976), p. 321-366.
- 21.Country classification. – Режим доступу: https://www.un.org/en/development/desa/policy/wesp/wesp_current/2014wesp_country_classification.pdf
- 22.Daugirdas V., Pociūtė-Sereikienė G. Depopulation tendencies and territorial development in Lithuania / V. Daugirdas, G. Pociūtė-Sereikienė // Regional Statistics. — 2018. — Vol. 8, No. 2. — С. 1–23. — Режим доступу: <http://doi.org/10.15196/RS080203>
- 23.Demographic change as a future challenge for cities in East Central Europe / A. Steinführer, A. Haase // Swedish Society for Anthropology and Geography http://shrinking.umsriate.fr/Ressources/Intro/STE_07.pdf
- 24.European Commission. Employment, Social Affairs & Inclusion [Електронний ресурс] // European Commission. – Режим доступу: <https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/>
- 25.Eurydice. Lithuania: Early Childhood Education and Care [Електронний ресурс] // Eurydice – European Commission. – Режим доступу: <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/eurypedia/lithuania/early-childhood-education-and-care>
- 26.Fellman J. Human geography. Landscapes of human activities / Fellman J. Getis A., Getis J. – 7 th edition. – New York: McGraw-Hill, 2003. – 576 p.

27. Hyndle-Hussein, J. Lithuania is losing people without a fight [Электронный ресурс] / J. Hyndle-Hussein // OSW Commentary. – 2024. – 3 грудня. – Режим доступу: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2024-12-03/lithuania-losing-people-without-a-fight>
28. Invest Lithuania. Lifestyle: Discover the Ideal Work-Life Balance in Lithuania [Электронный ресурс] // Invest Lithuania. – Режим доступу: <https://investlithuania.com/why-lithuania/lifestyle/>
29. Lithuania Demographics. Worldometer. – Режим доступу: <https://www.worldometers.info/demographics/lithuania-demographics/>
30. Lithuania. European Union. – Режим доступу: https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/eu-countries/lithuania_en
31. Ministry of Social Security and Labour of the Republic of Lithuania. – Режим доступу: <https://socmin.lrv.lt>
32. OECD (2023), Promoting Active Ageing in Lithuania: Policy Challenges and Solutions, Ageing and Employment Policies, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/2b4d4cfd-en>.
33. Official Statistics Portal of Lithuania [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <https://osp.stat.gov.lt/en>
34. Pagyvenę žmonės Lietuvoje. Elderly People in Lithuania. – Vilnius : Lietuvos statistikos departamentas, 2014. – 98 s.
35. Paliokaitė A.. Long term national challenges facing lithuania's economy and society. – 27.03.2013. – Режим доступу: https://www.visionary.lt/wp-content/uploads/2022/02/Report_on_longterm_national_challenges.pdf
36. Pionnier P.-A. Lithuania: Addressing demographic challenges [Электронный ресурс] / P.-A. Pionnier // OECD Ecoscope. — 2025. — 28 березня. — Режим доступу: <https://oecdecoscope.blog/2025/03/28/lithuania-addressing-demographic-challenges/>
37. Stanaitis, S. Social, Economic and Demographic Changes of Rural Areas in Lithuania / S. Stanaitis // Rural Areas and Development. – 2. – с. 46-58. <https://ssrn.com/abstract=3708153>

38. The World Factbook. Central Intelligence Agency (CIA). – Режим доступа:
<https://www.cia.gov/the-world-factbook/>
39. Ubarevičienė, R., & van Ham, M. (2017). Population decline in Lithuania: who lives in declining regions and who leaves? // *Regional Studies, Regional Science*. 2017. – 4(1). – p. 57–79.
<https://doi.org/10.1080/21681376.2017.1313127>
40. World Bank Open Data. World Bank Group. – Режим доступа:
<https://data.worldbank.org/>

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А.1

Чисельність, густина населення та площа території адміністративно-територіальних одиниць (повітів) Литви у 2024 р.

	Чисельність населення, тис. осіб	Площа території, кв.км	Густина населення, осіб / кв.км
Вільнюський повіт	876,45	9730	90
Алітуський повіт	132,911	5418	25
Каунаський повіт	587,37	8087	73
Клайпедський повіт	343,76	5222	66
Маріямпольський повіт	133,335	4465	30
Паневежиський повіт	206,966	7878	26
Шяуляйський повіт	266,901	8537	31
Тауразький повіт	89,951	4408	20
Тельшайський повіт	129,863	4349	30
Утенський повіт	122,712	7191	17
В цілому по країні	2890,219	65285	

Таблиця А.2

Чисельність та частка міського та сільського населення у розрізі адміністративно-територіальних одиниць (повітів) Литви у 2024 р.

	Чисельність міського населення, тис. осіб	Рівень урбанізації (%)	Чисельність сільського населення, тис. осіб	Частка сільського населення, %
Вільнюський повіт	696,309	79	180,141	20,6
Алітуський повіт	78,263	59	54,648	41,1
Каунаський повіт	403,294	69	184,076	31,3
Клайпедський повіт	239,798	70	103,962	30,2
Маріямпольський повіт	68,560	51	64,775	48,6
Паневежиський повіт	124,634	60	82,332	39,8
Шяуляйський повіт	177,484	66	89,417	33,5
Тауразький повіт	41,396	46	48,555	54,0
Тельшайський повіт	79,040	61	50,823	39,1
Утенський повіт	71,016	58	51,696	42,1
В цілому по країні	1979,794	68	910,4	31,5

Додаток Б

Таблиця Б.1.

Чисельність населення Литви за 1960-2023 рр.

Рік	Чисельність населення, осіб	Рік	Чисельність населення, осіб
1960	2778550	1992	3700114
1961	2823550	1993	3682613
1962	2863350	1994	3657144
1963	2898950	1995	3629102
1964	2935200	1996	3601613
1965	2971450	1997	3575137
1966	3008050	1998	3549331
1967	3044400	1999	3524238
1968	3078850	2000	3499536
1969	3107321	2001	3470818
1970	3139689	2002	3443067
1971	3179041	2003	3415213
1972	3213622	2004	3377075
1973	3244438	2005	3322528
1974	3273894	2006	3269909
1975	3301652	2007	3231294
1976	3328664	2008	3198231
1977	3355036	2009	3162916
1978	3379514	2010	3097282
1979	3397842	2011	3028115
1980	3413202	2012	2987773
1981	3432947	2013	2957689
1982	3457179	2014	2932367
1983	3485192	2015	2904910
1984	3514205	2016	2868231
1985	3544543	2017	2828403
1986	3578914	2018	2801543
1987	3616367	2019	2794137
1988	3655049	2020	2794885
1989	3684255	2021	2800839
1990	3697838	2022	2831639
1991	3704134	2023	2871585

Таблиця Б.2.

Коефіцієнт народжуваності населення у Литви за 1960-2023 рр.

Рік	Коефіцієнт народжуваності, ‰	Рік	Коефіцієнт народжуваності, ‰
1960	22,5	1992	14,7
1961	22,2	1993	12,9
1962	20,9	1994	11,6
1963	19,7	1995	11,4
1964	19	1996	10,8
1965	18,1	1997	10,6
1966	18	1998	10,4
1967	17,7	1999	10,3
1968	17,6	2000	9,8
1969	17,5	2001	9
1970	17,7	2002	8,6
1971	17,6	2003	8,8
1972	17	2004	8,8
1973	16	2005	8,9
1974	15,9	2006	9,1
1975	15,7	2007	9,3
1976	15,7	2008	9,9
1977	15,5	2009	10,2
1978	15,3	2010	9,9
1979	15,3	2011	10
1980	15,2	2012	10
1981	15,2	2013	9,7
1982	15,4	2014	10
1983	16,5	2015	10,3
1984	16,4	2016	10,3
1985	16,5	2017	9,8
1986	16,7	2018	9,5
1987	16,4	2019	8,9
1988	15,5	2020	8,4
1989	15,1	2021	8,3
1990	15,4	2022	7,8
1991	15,1	2023	7,2

Таблиця Б.3.

Коефіцієнт смертності населення у Литви за 1960-2023 рр.

Рік	Коефіцієнт смертності, ‰	Рік	Коефіцієнт смертності, ‰
1960	7,8	1992	11,2
1961	7,9	1993	12,5
1962	8,7	1994	12,7
1963	8	1995	12,5
1964	7,4	1996	11,9
1965	7,9	1997	11,5
1966	7,9	1998	11,5
1967	8,1	1999	11,4
1968	8,4	2000	11,1
1969	8,7	2001	11,6
1970	8,9	2002	11,9
1971	8,5	2003	12
1972	9,1	2004	12,2
1973	9	2005	13,2
1974	9	2006	13,7
1975	9,5	2007	14,1
1976	9,6	2008	13,7
1977	9,8	2009	13,3
1978	10,1	2010	13,6
1979	10,3	2011	13,6
1980	10,5	2012	13,7
1981	10,4	2013	14
1982	10,1	2014	13,7
1983	10,5	2015	14,4
1984	11	2016	14,3
1985	11,1	2017	14,1
1986	10	2018	14
1987	10,2	2019	13,6
1988	10,3	2020	15,5
1989	10,4	2021	17
1990	10,8	2022	15,1
1991	11,1	2023	12,9

Таблиця Б.4.

Статеві-вікова структура населення Литви

Вікова група	Кількість чоловіків, тис. осіб	Кількість жінок, тис. осіб
0-14	208,10	199,43
15-64	947,99	930,65
65 і більше	213,88	390,18

Додаток В

Таблиця В.1

Коефіцієнти народжуваності, смертності та природного приросту / скорочення у розрізі адміністративно-територіальних одиниць (повітів) Литви у 2024 р.

Повіт	Коефіцієнт народжуваності, ‰	Коефіцієнт смертності, ‰	Коефіцієнт природного приросту / скорочення, ‰
Вільнюський повіт	7,3	10,8	-3,5
Алітуський повіт	5,0	15,4	-10,4
Каунаський повіт	7,1	12,5	-5,4
Клайпедський повіт	6,5	12,1	-5,6
Маріямпольський повіт	5,5	14,9	-9,4
Паневежиський повіт	5,6	15,8	-10,2
Шяуляйський повіт	5,5	14,6	-9,1
Таурагський повіт	6,2	14,4	-8,1
Тельшайський повіт	5,9	13,1	-7,2
Утенський повіт	4,6	18,7	-14,1

Таблиця В.2

Вікова структура населення у розрізі адміністративно-територіальних одиниць (повітів) Литви у 2024 р.

Повіт	Питома вага дітей в структурі населення (до 14 років), %	Питома вага людей працездатного віку в структурі населення (15-64 років), %	Питома вага людей похилого віку в структурі населення (65 років і більше), %
Вільнюський повіт	16,2	66,3	17,5
Алітуський повіт	12	64,1	23,9
Каунаський повіт	14,7	64,6	20,7
Клайпедський повіт	15,6	64,6	19,8
Маріямпольський повіт	13,3	65,2	21,5
Паневежиський повіт	12,3	63,9	23,8
Шяуляйський повіт	13,2	65,1	21,7
Таурагський повіт	13,1	65,1	21,8
Тельшайський повіт	14	64,9	21,1
Утенський повіт	10,8	64,4	24,8

Таблиця В.3

Коефіцієнти демографічного навантаження населення у розрізі адміністративно-територіальних одиниць (повітів) Литви у 2024 р.

	Коефіцієнт демографічного навантаження населення працездатного віку, ‰	Коефіцієнт демографічного навантаження населенням допрацездатного віку, ‰	Коефіцієнт демографічного навантаження населенням старше працездатного віку, ‰
Вільнюський повіт	508,3	244,3	264,0
Алітуський повіт	560,1	187,2	372,9
Каунаський повіт	548,0	227,6	320,4
Клайпедський повіт	548,0	241,5	306,5
Маріямпольський повіт	533,7	204,0	329,8
Паневежиський повіт	564,9	192,5	372,5
Шяуляйський повіт	536,1	202,8	333,3
Таурагський повіт	536,1	201,2	334,9
Тельшайський повіт	540,8	215,7	325,1
Утенський повіт	552,8	167,7	385,1